

AZ IPARI TERMELÉS VILÁGFILMJE

ÍRTA
FENYŐ MIKSA

A TÖKÉS termelési rend több évszázadra kiterjedő fejlődés eredménye; születésének esztendejét lehetetlen megállapítani és tisztára a történetíró rendező, beosztó, az összehordott történelmi anyagot meghatározott periódusokba keretező önkényétől függ, hogy milyen világgazdasági eseményt, milyen termelésátalakító találmányt, régi intézményekkel felszámoló milyen szellemi áramlatot vagy melyik kormányintézkedést kíván a fejlődési vonal elejére állítani. Ügyszólván módszer kérdése, hogy a tudós, aki közgazdasági történetet ír, a modern kapitalizmus első fejezetét milyen eseményhez kapcsolja, hol és milyen időpontban látja az államhatalomnak, technikának és nemesfémeknek *egy* gazdasági erőben való összeolvadását, mellyel Werner Sombart szerint a kapitalizmus tulajdonképpen kezdetét veszi. Ha úgy tetszik kezdheti a keresztes háborúkkal és e háborúk folytán bekövetkezett szellemi és gazdasági változásokkal; vagy még korábban Nagy Károllyal és világbirodalma felhalmozódott gazdagságával; esetleg II. Frigyessel, akinek udvarában — Dante írja — megszületett az olasz költészet és létrejött — Ráumer mondja — az első modern alkotmány. Vagy kapcsolhatja Amerika felfedezéséhez, az első kolóniák gazdasági megszállásának időszakához. Kezdheti a XIV. század elején Spanyolországba szállított aszték-kinccsel, a Pizarro által zsákmányolt és ugyancsak Spanyolországba hajózott Inka-kinccsel, a bolíviai Potosinak V. Károly császár „villa imperiale“-jének gazdag bányakincseivel, esetleg Sir W. Phipps romantikus expedíciójával, akinek 1667-ben sikerült egy elsüllyedt spanyol kincshajót a tenger mélyéből kiemelnie és 300.000 fontra értékelt zsákmányával Londonban a legizgalmasabb értékemelkedéseknek, egy termékenyítő beruházási hausse-nak volt felidézője, mely mozgalom közepette alakul meg a Bank of England és következik el egy modern valutareform Lockenak és Newtonnak elgondolása alapján. De elfogadhatná és tudományosan

alátámaszthatná azt az álláspontot, hogy mindezeknek a dolgoknak kevés közül van a modern értelemben vett kapitalizmushoz s hogy ez a termelési rend akkor lett valósággá, amikor a liberalizmus a közgazdaságot csipkerózsika álmából kibontogatni kezdte, leszámolván a céhrendszerrel, megszüntetvén a vásárjogokat, az útjogokat, a belső vámokat, megteremtven az aranyvalutát és a megfelelő pénzközményt, váltótörvényt, kereskedelmi törvényt, szabadalmi törvényt, stb., stb., nélkülözhetetlen előfeltételeit a kapitalista termelési rendnek. Sőt egymagában még ez sem elég; a kapitalizmus tényé válásához szükséges volt, hogy a liberalizmusnak ebben a kialakuló légkörében jöjjön az első nagyolvasztó, melyet 1766-ban állítottak fel Angliában, jöjjön James Watt, aki 1768-ban feltalálta a gőzgépet és a műszaki találmányok egész sora, a textiliparban, a gépiparban, a vegyészeti iparban, melyek révén Anglia a XVIII. században a világ vezető ipari államává vált... Mindez, mondtuk, elhatározás, spekuláció, rendszer kérdése: a kapitalizmust az előző korszak termelési rendjétől elválasztó, történeti látással érzékelhető éles vonal a valóságban nincs is.

Aminthogy például sem a kereszténység eljövételének, sem Amerika felfedezésének világot átalakító hatása nem volt érzékelhető közvetlenül az események bekövetkezése után; sokszáz esztendőnek kellett elmúlnia, míg a történettudós, Schopenhauer visszafelénező prófétája, meg tudta állapítani, hogy a világek teljes átalakulásában milyen döntő része volt e két eseménynek. Még soha nem volt a világ történetében, hogy valamely esemény úgy következett volna be, olyan kataklizmás erővel, úgy rázván meg a világot minden porcikájában, hogy a kortárs észrevegye és konstatalja: egy korszak lezárult, Atlantis módjára tengerfenékre süllyedt s most új korszak következik, új eszmékkal, új erőkkkel, az eszmék és erők egymáshatásának új játékával. Most megtörtént. Ahogy a nagyháború aktái a szerencsétlen békeszerződésekkel lezárultak (még ma sem záródtak le, sőt rccrudescunt vulnera) a kortárs, aki tragikus seregszámán elvonultatta maga előtt a háború pusztításait, a békeszerződések dinamitpolitikáját, embermegváltó terveket és népeket letipró cselekedeteket, tudta, hogy valami szörnyű szakadék szélén áll, mely a háború előtt megvolt világot élesen s csaknem áthidalhatatlanul különválasztja a mai világtól s hogy amit ma él, az nem szerves folytatása a réginek, hanem lényegében úgy változott meg, mint ahogy Rutherford lord bűvészeié, az atómrombolás átalakítja az anyagot. Az 1918—1920-as esztendőkkkel a világtörténelemnek új kor-

szaka kezdődött és a rákövetkező tizenhét esztendőben, szemünk láttára, szinte érzékelhetően, új világkép alakult, még állandó forrongásban, óráról órára változtatva ábrázatát, de máris néhány olyan szembetűnően állandósult vonással, melyek élesen választják el a nagyháborúval lehanyaglott világrendtől.

A kortárs ennyit lát, ennél többet nem is láthat; tisztában van azzal, hogy ez a háborúutáni korszak nem egy lezárult kerek fejezete a történelemnek, még a gazdaságtörténetnek sem, s hogy ennek keletkezését, fejlődését, kiterelvényesedését még lelkiismeretes anyaggyűjtés és legpragmatikusabb elrendezése alapján sem lehetne igazán megírni. Kaotikus képsorozatainak legfeljebb ha egy sugármetszetét lehet adni, de mindig abban a tudatban, hogy mire a vulkanikus kitörések hömpölygő látatömegeinek képét filmre visszük, már megint minden másképp van: más színek, más tónusok, más mozdulatok: egy új világkép, melynek fátylát igazán csak a jövő történelemírás fogja fellebbteni. De mondtuk, már a kortárs is észrevesz a látatömeg felületén egy-egy vonalat — megszilárdulva és megkülönböztetően —, mely dokumentálja, hogy a történelemnek új korszaka kezdődött, élesen elhatárolva az 1914—1918 szakadékéval az előző korszaktól. Hogy ezt így lássa és így állapítsa meg, nem is kell ahhoz spekulatív elme; elég, ha a kortárs egynéhány háborús számadatot idéz maga elé.

A nagyháborúban, Fellner Frigyes fejezetében megolvasható, millió meg millió ember veszett el s még sokkal több vált egészen vagy részben munkaképtelenné. Óriási területek pusztultak el: egyedül Franciaországban egy akkora terület, melynek hossza több mint hatszáz kilométer, mélysége átlag ötven kilométer. A világkereskedelem megszűnt, mert a forgalom minden eszköze a háború szolgálatába állt; a világtermelés — erősen lecsökkentve — a pusztítás eszközeit produkálta. S ami vas volt a világon, ami fém, bőr, textilanyag, vagy cikk, mind ott veszett el a lövészárkok mélyén, a tenger fenekén, olyan mennyiségekben, amilyen mennyiségeket a megelőző összes háborúk együttvéve sem fogyasztottak. Ami kárt az angol kereskedelmi flotta elszenvedett, azt egymagát 550 millió aranyfontra becsülik; az Egyesült Államok háborús követelése szövetségeseivel szemben a háború végén kétmilliárd aranyfont volt; Anglia nemzeti vagyonának egyharmadát költötte a háborúra s fejenkénti adóssága a háborúelőtti 14 fontról 140 fontra emelkedett. Az összes résztvevő államok hadiköltségeit Woytinszky 1040 milliárd arany márkára teszi; 120 milliárd arany márká volt az az összeg, amit ebből adóemelések révén fedezni lehetett.

Csak a méretek értékelhetése végett említjük meg, hogy az 1870-es porosz-francia háború Poroszországnak mindössze 3.5 milliárd aranymárkájába került; körülbelül ugyanennyibe került a helyreállítási költségekkel együtt Franciaországnak, amihez még hozzáadandó a 4 millió márkát tevő hadikárpótlás; az orosz-japán háború Helfferich szerint Japánnak és Oroszországnak összesen 5.3 milliárd aranymárka költséget okozott. És a reparáció örültségei: Lord Cunliffe, a Bank of England embere, aki az angol kormány megbízásából számításokat végzett a jóvátétel józan lehetőségeiről, 24 milliárd fontban állapította meg a német fizetőképességet; az amerikai szakértők Tardieu közlése szerint ennek az összegnek a felére értékelték ezt, míg aztán a jóvátételi bizottság 1921-ben 132 milliárd aranymárkában fixározta, mely kötelezettséget a Dawes-terv 1924-ben, a Young-terv 1929-ben lényegesen enyhített. A német fizetések összege 1931-ig, a Hoovermoratórium bekövetkezéséig, német becslés szerint 2.695 milliárd fontot,, a washingtoni Institute of Economics in the United States of America számítása szerint 1.905 milliárd fontot tett ki. És a területi változások: Németország széntermelésének 16 százalékát, vasérctermelésének közel a felét, cinkércseinek több mint a felét veszttette el. És a területi változások között a legbotorabb: az osztrák-magyar birodalom értelmetlen szétdarabolása, Magyarország szörnyű megcsonkítása, egy csomó kis állam keletkezése, három hatalmas dinasztia — a Habsburgok, a Hohenzollernek, a Romanoffok — trónvesztése és új egyeduralmak keletkezése, a kommunista csillag, a vesszőnyaláb és a horogkereszt jegyében.

Ennek a megváltozott és még egyre változó világnépnek filmjét próbáljuk e könyvben vászonra vetíteni s jelesül ebben a fejezetben azokat a változásokat, melyek az ipari termelés rendjén bekövetkeztek. Persze erőltetett és végső soron meddő kísérlet volna, inkább szépirodalom, mint időtálló filozófia, a háború utáni ipari termelési rendnek felvázolásánál valami az egészre rávilágító központi sajátosság feltevéséből kiindulni; ilyen nincs, vagy legalább is egy rövid évtized távlatából nem látható. Lehet, hogy a jövő történelemírása megtalálja majd azt az egyetlen jellemvonást, faculté maitresse-t, melynek szemszögéből a háború utáni termelési rend egész lényegére rá tud világítani, keletkezését és fejlődésének minden mozzanatát felderíteni: ma, így közepette egy zajló, proteusszerűen változó életnek, ez lehetetlen vállalkozás. Ilyen központi sajátosság híjján, az ex potiori fit nominatio segítségével nélkül, nem is áll módunkban valami megkülönböztető elnevezést találni e termelési rend

számára — ki-ki tetszése szerint besorozhatja e korszakot a Werner Sombart-i terminológia szerint a Hochkapitalismus vagy Spätkapitalismus fejezetébe —, aminthogy nem kétséges és ennek külön bizonyítását feleslegesnek tartjuk, hogy kapitalisztikus termelési rendben élünk s még nagyon sokáig ebben fogunk élni. Ha pedig, így állván a dolog, ilyen bizonytalanságban a magunk elé tűzött feladat tekintetében, valaki felvetné a kérdést: mire jó az egész? milyen gyarapodásunkat jelentheti akár a legkülönb fejtegetés e témakörrel? hadd válaszoljunk neki Goethe szavával: az ember nem arra született, hogy a világ problémáit megfejtse, hanem arra, hogy ezeket megkeresse s világos fogalmak korlátaiba állítsa,

A GYÁRIPARI TERMELÉS RENDJE.

Mondottuk: a háború utáni ipari termelési rend a kapitalista termelési rendjébe tartozik. Mindenfajta beavatkozási kísérlet ellenére ez a termelési rend ma is, minden cézári irányítás, előre kieszelt központi terv nélkül, egyedül a benne működő erők összeműködése által él, fejlődik és műveli meg azt, amit Werner Sombart abban foglalt össze: „a kapitalista gazdálkodás a semmiből egy rendszert fejlesztett, mely lehetővé tette száz meg száz millió ember élelmezését, fedél alá juttatását, mindenfajta ékességgel való díszítését; akár a „praestabilizált harmónia“ feltevését fogadjuk el, akár valami belső törvényszerűséget vagy csodatevést tételezzünk fel: kénytelenek vagyunk ezt az óriási alakulatot, a legnagyobb civilizatorius munkát, melyet valaha is emberész teremtett, megcsodálni“.

A háború utáni ipari termelési rend a kapitalista gazdálkodás rendjébe tartozik s mégis más az ábrázatja, mint amilyen a háború előtt volt, más anyaggal, más méretekkel, más eszmekor kódéval körülvéve, másfajta ellentmondásokat váltva ki. De hát mi ez a „más“, mely a háború előtti termelési rendjétől oly gyökeresen különbözteti meg, hogy új világkép vetítésének a szükségére merült fel? Erről próbálunk képet írni a következőkben.

Az ipari termelési rendje a háború előtti fejlődés folyamán, a porosz-francia háborút követő negyven esztendőben, kiegyensúlyozott és egyenletes fejlődést mutat. Anglia a vezető ipari állam; a múlt század hetvenes éveiben ez a pozíciója még kikezdhetetlennek látszott, termelése, külkereskedelme olyan mértékben haladta felül minden más ország termelését és külforgal-

mát, hogy Anglia vezetőhelyzetének megközelítésére való minden törekvés kilátástalan volt. A nyolcvanas években e téren változás következett be. Messzire vinne s túlhaladná e tanulmány keretét, de célkitűzését is, azoknak a körülményeknek az ismertetése, melyek a viszonyok változását előidézték. A nyolcvanas években nagyfontosságú fogyasztóállamok egész sora az erősebb vámvédelem rendszerére tért át. Az amerikai Egyesült Államok, Oroszország, Németország, de az angol világbirodalom számos dominionja is (Kanada, Dél-Afrika, Ausztrália) magas vámokkal védekezik az angol ipari kiviteltől, s a múlt évszázad utolsó évtizedében megtörténik a hihetetlen: az amerikai Egyesült Államok és Németország, jelesen az ipari fejlődés tekintetében, szorosán Anglia mögött sorakoznak fel. Az amerikai Egyesült Államok a kilencvenes évek elején már 268.409 kilométer vasútvonal felett rendelkeznek, holott egész Európában akkor a vasútvonalak hossza 224.000 kilométert teszen, amiből nemcsak az U. S. A. forgalmára, de a vasútépítéssel összefüggő iparainak (vas-, gép-, bányaipar) fejlettségére is következtetni lehet. A munkáshiány, mely egyrészt a fejlődés akadályául szolgált, másrészt olyan találmányokra szorította az amerikai mérnöki tudást — idetartozik például a mezőgazdasági gépek egész sora —, melyek az erőteljes ipari fejlődésnek új meg új állomásait jelentették. „Aki a háború előtti Egyesült Államok ipari fejlődéséről igazi képet akar, annak — mondja Hugó Münsterberg — a Niagara erőműveit, Pittsburg acélműveit, Csikágó vágóhidjait, New England textilgyárait, New York nyomdáit, Boston óragyárait, St. Paul malmait, Filadelfia lokomotívgyárait, Pennsylvánia hajógyárait és New York kikötői életét kell megtekintenie.“ Az ipari nyersanyagok értéke, melyek gyári feldolgozásra kerültek az 1898. évi 4.8 milliárd aranydollárról 1914-ben 9.9 milliárdra emelkedtek, a vas- és acélipar termelése ugyanezen idő alatt, a nyersanyagok leszámításával, 322 millió aranydollárról 822 millióra. Az Egyesült Államok az ipari termelés terén Anglia mögé nyomultak, jórészt azoknak a tőkéknek a segítségével, melyeket az angol pénzpiac bocsátott rendelkezésére. Németország ipari nekilendülése a múlt század utolsó harmadára esik. Széntermelése a hatvanas évek 15 millió tonnájáról 1890-ben 70 millió tonnára, nyersvastermelése 529.000 tonnáról 4.7 millió tonnára emelkedett, vas-, gép-, textilipari vállalatok egész sora alakul, lokomotív- és vagongyárak, hatalmas hajóépítőtelepek, vegyészeti gyárak (1881-ben alakul meg a káliszindikátus), villamossági gyárak (1883-ban alapítják az A. E. G.-t), — Németország komoly versenytársként jelentkezik a világpiacon.

De ha Angliának a múlt század hetvenes éveig megvolt hatalmas túlsúlya meg is szűnt, s kénytelen volt maga mellett megtűrni az Amerikai Egyesült Államok és Németország utánalendülő ipari termelését, ez korántsem jelentette az angol gyáripár stagnációját, ellenkezőleg, a termelési statisztika adatai ott is egyre jobban élénkülő fejlődésről tesznek bizonyosságot és egészben véve ez országok között egy aránylag nyugodt egyensúlyi helyzet alakult ki, melynél — éppen e birodalmak fellendülő ipara és az iparok versenyében feltárt új fogyasztási területek révén, az ipari termelés vonala mindenütt jelentékeny emelkedést mutat. A nagyháború s a rákövetkező korszak forradalmi átalakulásai jelentős változásokat idéztek elő. Az Amerikai Egyesült Államok a maga ipari pozícióját már a háború folyamán óriási arányokban kiépíti. Bár komoly számú, igen jól felszerelt hadtestet küld az európai hadszíntérre, mégis segítése túlnyomó részben az ántánt hadiszerszükségletének kielégítésére esik. Amíg Anglia a dominiókon nélkül 743.000 halottat gyászol, Franciaország 1,285.000-et, Itália 620.000-et, addig az amerikai Egyesült Államok halottainak száma 116.000. Viszont a háborús államok bevásárlásai nála óriási összegekre rúgtak; egyedül Anglia 7 milliárd aranydollár ára hadianyagot vásárolt, melyből 3 milliárdot készpénzben fizetett meg, 4 milliárd a háború utánra maradt. (Talán felesleges itt megjegyeznünk: az a körülmény, hogy Washington később törölte háborús követeléseinek egy részét, jelesül Franciaországgal és Itáliával szemben, mitscm változtat a bevásárlások iparfejlesztő hatásán.) De az ántántállamok hadi, sőt polgári szükségletei mellett megjelentek az amerikai piacokon azok az országok is, melyeknek fogyasztását annakelőtte a háborúban lekötött országok látták el s melyek így bevásárlási piacaikból kizárva most Amerika termelésére voltak utalva. Az Amerikai Egyesült Államok textiliparának termelése — az Encyclopaedia Britannica adatai szerint — 1914-ről 1919-re (mindig a nyersanyagok nélkül) aranydollárban 1.431 milliárdról 3.832 milliárdra; vas- és acélipara 822 millióról 2.466 milliárdra; bútórok és egyéb famunkaipara 850 millióról 1.745 milliárdra; bőr- és bőráruipara 876 millióról 1.707 milliárdra; kő-, agyag- és üvegipara 378 millióról 689 millióra; kémiai ipara 715 millióról 1.880 milliárdra; fém- és fémáruipara 364 millióról 780 millióra; gépipara, szállítóeszközök nélkül 919 millióról 2.795 milliárdra, a szállítóeszközök gyártása 498 millióról 2.427 milliárdra emelkedett. A háború öt esztendeje alatt az Amerikai Egyesült Államok iparának termelése 153 százalékos emelkedést mutat, mely átalakulással párhuzamosan, annak függvényeként, alakult át hitel-

élete s következtek be lényeges átrétegződések szociális alkatában. A gyáripari termelés emelkedése a háború után természetesen már lényegesen lassúbb, 1919-től 1925-ig egész iparában 8 százalékot tesz, de még így is az amerikai iparnak csodamód megnövekedett erejét bizonyítja ez, hiszen a háború befejezésével elmaradtak az ántántállamok hadi beszerzései és újra jelentkezett a világpiacon Anglia, Franciaország, Németország, Itália és más háborús államok versenye, vagyis logikusan ipari termelése csökkenésének kellett volna bekövetkeznie. A következő évek termelése egész 1929-ig még jelentékenyebb, különösen a textil-, papír-, kémiai, fém-, gép- és gumiiparban; a kiviteli statisztika mind nagyobb számokat jelez, akárhány cikkben a háromszorosát-négyszeresét a háború előtti kivitelnek (gépekben, pamutcikkekben, vegyészeti cikkekben, kaucsukárukban, bőrben stb.), s ha a válság esztendeiben a termelés és külkereskedelmi forgalom, mint mindenütt a világon, csökkenést is mutat, 1936-ban ipari termelésének indexe már közeljár az 1929. esztendejének indexszámához, akárhány cikkben már túl is haladja. S a háború előtt London volt a világkapitalizmus fővárosa, ezt a pozícióját ma kénytelen megosztani New Yorkkal, sőt talán az elsőbbséget is átengednie. Az amerikai Egyesült Államok a háború utáni világ gazdaságban mint ipari nagyhatalom az első helyen áll s helyzetének erősségét még fokozza, hogy a fejlődés igényelte minden befektetést a saját tőkéjéből fedezett, egyidejűleg jelentős összegeket adva kölcsön a világ minden államának. (1931 nyarán, a Hoover-moratórium életbelépeése idején egyedül Németországban 8.4 milliárd aranyárka követelése állott fenn.)

Ugyanilyen jelentőséggel bír és ugyanígy a háború folytán bekövetkezett változások eredménye: Japán és Oroszország gazdasági szerkezetének jelentős megváltozása, e két hatalmas birodalomnak az iparosodás útján való elindulása, sőt — mondhatjuk — beérkezése. Hogy egy ország, mely nyersanyagokban olyan gazdag, mint Oroszország (aranyban, platinában, szénben, nyersolajban, vasércben, rézben, ólomban, krómban, alumíniumban, egyéb fémekben, antimonban, kénben, kálisóban), melynek fogyasztása 147 millió lakosság mellett már egymagában is előfeltétele az iparosodásnak, melynek mezőgazdasága bőségesen önti az ipari termelés számára való munkásfeleslegeket — lakossága 83 százaléka él mezőgazdaságból — és kellő megszervezés mellett a fokozódó iparosodásnak bőven állnak rendelkezésére a mezőgazdasági nyersanyagok (olajos magvak, len, kender, fa, cukorrépa stb.), hogy ez az ország, egy külön nagy világrész, a gyáripari fejlődés minden előfeltételével bír, az nem is lehet kétséges. Már

a cári Oroszország megtette az első bátortalan lépéseket az iparosodás felé: nyersolajtermelése már a háború előtt is jelentékeny volt, 1913-ban elérte a 8.8 millió tonnát, mintegy 35 százalékát az akkori világfogyasztásnak, kontrollálta a világ platinatermelésének több mint 90 százalékát, erdőbirtoka mérhetetlen volt, a Donec-medencéjében szenet termelt, az Uraiban fémeket, mangánércet, volt textilipara, faipara, fémipara, némi vegyészeti ipara, cukoripara, papír- és malomipara, egészben azonban az ország természeti kincseihez, ipari fogyasztásához viszonyítva jelentéktelen kezdet. Mellőzzük annak taglalását, hogy mi minden akadályozta a cári Oroszország iparosodását; közrejátszottak ebben politikai megfontolások, az ipari munkásság megsokasodásától való félelem, de a legigazibb akadály nyilván az ország tökeszegénysége volt. 200 millió aranyfontra becsülik az összeget, ami külföldi pénz a háború előtt az orosz iparban investálva volt; közel a fele a doneci szénbányaiparnak, háromnegyede vasbányászatának és petróleumiparának a külföldi tőke kezén volt. A háború és a forradalmak alatt gyáripari termelésében lényeges hanyatlás következett be, míg aztán az ellenforradalmi kísérletek véres elnyomása után meg nem indult a szervezkedés munkája. Hogy e szervezkedés folyamán egyik kalandos terv váltotta fel a másikat, kísérletet kísérlet követett, papírformaszámításokat az élet keresztülhúzott, fantasztikumokat megcsúfolt, az mind nem változtat a lényegen, hogy az iparosodás művelete mind intenzívebben indult meg és 1927-ben az ötéves terv megkoncipiálásával egészen nagy arányokban bontakozott ki. Hogy egy ilyen kieszelt tervnek megvalósítása nem ment zökkenők nélkül, s hogy jelesül a termelésnek a bolsevista politikával való átítatása agitáción, gyári-alkotmányjátékon, szabotálásokon, összeesküvéseken keresztül meglazít s gyakran megbénít minden gazdasági koncepciót, végül hogy a technikai tudás fogyatékosága a legszebben kieszelt papirosterveket is meddőségben marasztalja, mindez — ismételjük — nem változtat a tényen, hogy Szovjet-Oroszország iparosodása — a világ többi ipari államától való függetlenítése — hatalmas arányokban halad előre. S ha az orosz statisztika adatait kellő kétkedéssel fogadjuk is, mégis az adatokon keresztül, melyeket a népszövetségi kiadványok tárnak elénk, nagyméretű ipari felszerelés képe tárul elénk, melynek számait vázlatosan a következőkben ismertetjük. Mellőzzük az aranytermelésre vonatkozó adatokat, melyeket Hegedűs Lóránt ismertet a tizedik fejezetben s amelyek egymagukban is fogalmat adnak az orosz átszervezési munka méreteiről. Oroszország cukorrépa-termelése 1927—28-ban 9.550 millió tonna volt, az

akkori európai termelésnek mintegy 17 százaléka. 1936—37-ben az orosz termelés felment 20 millió tonnára, ami az európai termelésnek egyharmadát teszi, de világviszonylatban is nagyobb, mint Észak-Amerika, vagy Németország egész cukorrépatermelése. Pamuttermelése az 1925—29. évek 2.158 millió q átlagáról 1936-ban 7.700 millió q-ra emelkedett, ami igen jelentékeny mennyiség, több mint egész Afrika számottevő termelése. Lentermelése az 1925—1929. évek 2.980 millió q átlagáról 1936-ban 6.000 millió q-ra emelkedett, meg-megközelítvén ezzel az összes többi európai országok együttes termelését. Gyapjútermelése csökkent, viszont selyemtermelése jelentékenyen emelkedett, műselyemipara kialakulóban, ha persze amerikai, japán, német, angol, olasz méretekhez nem is fogható, cellulózeipara, papíripara fejlődőben, cementipara mind hatalmasabb lesz, termelése tíz esztendő alatt csaknem megnégyszereződött és 1936. évi 5,845.000 tonnájával Európában Anglia mögé került. Villamosáramszolgáltatása az 1927. év 4.205 millió kwh-járól 1936-ban 32.700 millió kwh-ra emelkedett, tehát csaknem a nyolcszorosára; nyersolajtermelése 1927. évi 10.957 millió tonnáról 1936-ban 27.416 millió tonnára, ami az 1913. évi 8.8 millió tonna termelésének több mint háromszorosát teszi ki. Széntermelésében ugyanilyen meglepő az emelkedés; bár a világtermelés szénben ma sem több, mint a háború előtt volt, Szovjet-Oroszorszáé nagymértékben emelkedett, 1936-ban 126.2 millió tonnát tett ki, csaknem a négyszeresét annak, mint amit 1927-ben termelt, megközelítvén e mennyiséggel Németország termelését. Mangánérctermelése a világtermelésnek kétharmadát teszi; vasérctermelése az 1928. évi 6.113 millió tonnáról 1936-ban 28 millió tonnára emelkedett, megközelítvén mennyiségben a francia vasérc-termelést; ugyanezen időszakban acéltermelése 3.724 millió tonnáról 16244 millióra emelkedett, réztermelése megötszörösödött, ólom-, cink- és alumíniumgyártása, szuperfoszfátermelése jelentősen emelkedett. És minden, ami ezeken a nyersanyagokon, félgyártmányokon alapul: óriási fafeldolgozó üzemek, vasművek és fémművek, gépgyárak, hadfelszerelési ipar (az orosz hadsereg békelétszáma felül van az egymillión), mezőgazdasági gépgyárak, vegyészeti üzemek, textilgyárak, bőrgyárak, élelmezési üzemek, építési anyagokat előállító üzemek stb., mindez olyan arányokban, olyan technikai felszereléssel, amilyen a háború előtt Oroszországot illetően elképzelhetetlen volt. „És ha 1936-ban, az újrafajlás negyedik esztendejében a világ ipari termelése 10 százalékkal múlja felül az 1929. év termelését, ez jórészt Szovjet-Oroszország iparosodásának tudható be“ — mondja a

Népszövetség kiadványa a világ termeléséről. E kiadvány szerint az orosz ipari termelés indexszáma 1936-ban az 1929: 110-as indexéből indulva 382-t tesz ki, amit, orosz adatokról lévén szó, ha kellő mértékben leszállítunk, még mindig óriási marad. S ha ezekben az üzemekben a fentebb jelzett okokból a termelés a felszerelés tökéletessége mellett sem éri el teljességét s ha az államkapitalizmus üzemei nyilván jóval kevesebbet produkálnak, mint a nyugateurópai államok magánkapitalizmuson alapuló üzemei, egészben véve még így is, minden hibaforrás figyelembevételével, az orosz gyáripár felfejlődése az új gazdasági világméretűhöz a legmarkánsabb vonásokat adja.

És végül Japán. Ipari fejlődése bátran állítható az amerikai Egyesült Államok és Oroszorszáé mellé. Ami annál nagyobb teljesítmény, mert nyersanyagokban Japán meglehetősen szegény; ami érc, fém, szén, nyersolaj területén található, annak termelését igyekezett ugyan fejleszteni, de komoly iparosodás alapjául ezek nem igen szolgálhatnak. Szenet a háború előtt 13 millió tonnát termelt, ma felül van 240 millió; rezet a háború előtt 38.000 tonnát, ma elérte ennek kétszeresét. Nyersolajban szegény; vasércet eddig nem tudta feltárni, bár újabban nagy erőfeszítéseket tesz, különösen Koreában, a vasérctelepek feltárására és a mandzsúriai telepek erősebb kihasználására; vasszükségletének alig öt százalékát termeli, cellulóztermelése jelentéktelen, textilnyersanyagai nincsenek, egyedül nyersselyem, s mégis ami gyáripárt az utolsó negyedszázadban produkált — 2.2 millió munkással, melynek legalább a fele textilgyáraiban van foglalkoztatva — az csodaszámba megy. Ezt a csodát jórészt már a háború folyamán művelte meg, mert hiszen a háború Japántól, bár hadviselő fél volt, áldozatokat egyáltalán nem követelt; ellenkezőleg a hadviselő államok fokozódó megrendeléseit tették igazán lehetővé a japáni gyáripár megteremtését. Ma Japán termelése nemcsak a maga 65 milliónyi lakosságának fogyasztásával kalkulál, hanem egész Ázsia, Észak-Afrika és Óceánia fogyasztásával, mely terjeszkedést számára gyáripára berendezkedésének technikai tökéletessége és a rendkívül alacsony munkabérek tesznek lehetségessé. Szénhiányán segített, mintegy 25 millió kwh villamoserőt termel, textiliparában, mondottuk, több mint egymillió munkás van foglalkoztatva, pamutiparában az orsók számát a háború előtti számnak (2,600.000 orsó) csaknem a négyszeresére emelte, gyapjúipara fejlődőben, selyemtenyésztése nagyobb, mint a világ többi országáé együttvéve és termelésének több mint egyharmadát otthon dolgozza fel, csupa szám, csupa méret, melyek az ország ipari jellegét eléggé bizonyítják. Szintetikus nitrogén-

termelésével a világtermelésben a harmadik helyen áll, Németország és Anglia után következik; gépipari teljesítménye is egyre nő, van vagy nyolcvan hajóépítőtelepe és ezek között néhány olyan, melyek nagyság és technikai felkészültség tekintetében a világ legkülönb hajóépítővállalatai közé tartoznak. (Kereskedelmi hajórajza a világon a harmadik helyen áll.) A fejlődés rohamosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Népszövetség idézett termelési statisztikája szerint a jó konjunktúrájú 1929. évet 100-nak véve, Japán 1936-ban 151 indexszel szerepel, ami Szovjetországnak szinte geometriai haladványú fejlődése után a világon a legnagyobb emelkedést jelenti. Hogy gyáriparának fejlődése, rendkívüli népsűrűsége mellett, Japánnak mindinkább növekvő gondokat okoz, mert a megdrágult nyersanyagok túlnyomó részében importra lévén utalva, ezt csak egyre fokozottabb mennyiségű készáruexporttal tudja megfizetni, Japán illetően helyzetének világpolitikai következményeiről később fogunk szólni. 1936-ban importja és exportja az 1929. évhez képest értékben 25 százalékkal emelkedett; viszont mennyiségben az export 53 százalékkal, az import 32 százalékkal emelkedett, vagyis mint mondtuk, Japán mind több készáruval kénytelen megfizetni dráguló külföldi nyersanyagszükségletét.

Az a kép, amelyet e három birodalom iparosodásáról papírra vetettünk — néhány kiragadott, de jellemző adat a fejlődés számképletéből —, világosan mutatja a tételt: a mai világot a háború előttitől száz esztendő választja el s a képben, melyet róla írunk, alig találunk néhány vonást az előd arculatából. Mert hiszen folytathatjuk a jellegzetes megkülönböztető vonások leírását, a világstruktúra lényeges megváltozásának felvázolását. Megírhatjuk és számokkal illusztrálhatjuk azt a gyökeres átalakulást, mely a kettős monarchia brutális szétdarabolásával, az osztozkodó államok gazdasági életében végbement. Ahogy egy egységes történelmi alakulás helyébe, melyet a Duna medencéje logikus földrajzi egységbe fogott, a kis államok egész sorát ültették s szaggatták szét értelmetlen foszlányokra azt az észszerű és kettős monarchia tekintélyes nyersanyagkincsén, erős fogyasztásán, mezőgazdasági termelése által alkalmasan ellátott munkaerején felépült ipari készülséget, melyet itt a monarchia a múlt század második felében magának s a világnak teremtett. Hiba volna persze elhallgatni, hogy ami új építmény keletkezett e pusztítás helyén, az ú. n. utóállamok önálló gazdasági berendezkedésére, gyáripár alapítására való törekvése nem maradt eredménytelen; termelési statisztikájuk jóval nagyobb számokat tár elénk.

mint a háború előtti idők termelése és fejlődő gyáripark az új korszak erős megkülönböztető jegyét adja.

És szólhatunk Itália átalakulásáról. Azokról a nagyszabású vízművekről, melyekkel — szén híjján, nyersolaj híjján — a háború utáni Olaszország magának energiát próbál biztosítani. Több mint hatmillió lóerőt termelnek az Alpések és Apenninek vízierői s szakértő becslések szerint tízmillió tonna szénnel érnek föl; az általuk termelt elektromosság 13 milliárd kwh körül van. Nyersanyagokban szegény ugyan, de forszírozott termeléssel szén- és vasércbányászatának szép emelkedését érte el; persze, dacára megfeszített igyekezetének, függetleníteni szénben a külföldtől nem tudja magát; 1936-ban 8.7 millió tonna szenet vitt be. Az olasz gyáripark fejlődését mi sem illusztrálja jobban, minthogy a nagyszerű vízierőberendezések dacára szénszükséglete nem esett a háború előtti esztendő 11 millió tonnájára alá, sőt az utolsó három év átlagában ezt jelentékenyen felül is múlta. Textiliparának, fém- és gépiparának, vegyészeti iparának termelése ma több mint a háromszorosa a háború előttinek, egyedül textilipari kivitele 1935-ben 873.3 millió líra értékű volt, textilanyagokat és félgyártmányokat (kender, nyersselyem, műselyem, fiocco) 468 millió líra értékben vitt ki, vegyészeti iparának kivitele 230 millió líra körül volt. Vas- és acélipara a háború előtti termelés kétszeresét megközelíti; több mint egymillió tonna vasércet dolgoz fel, melynek háromnegyedét az olasz bányászat fedezi. Hajóépítő iparának termelése a négyszeresre emelkedett, mozdony- és gépipara az ország jelentékenyen megnövekedett szükségletét teljesen kielégíti, autóipara számottevő, hadfelszerelési ipara többszörösét termeli a háború előtti mennyiségnek, műselyem és visztraipara 1935-ben 75 millió kg-ot termelt, a Snia Viscosa, mely a szankciók idején a gyapjút pótló ú. n. kaseingyapjúra (lanital) berendezkedett, ma már ebből is 1.5 millió kg-ot tud termelni, s Lombardia tehenészete még ennél nagyobb mennyiségre is alkalmassá teszi. Kenderipara, mely igen fejlett, számos vonatkozásban a pamutot is feleslegessé teszi.

Az angol gyáripark termelésben a háború után bekövetkezett változásokról külön tanulmányt kellene és érdemes is volna írni. A Nagy-Britanniában bekövetkezett változások szemléltetően beszélnek azokról az átalakulásokról is, melyek a világ egyéb részében bekövetkeztek. Ami az angol gyáripark termelésben e változásokat előidézte, az a következő főbb mozzanatoknak tulajdonítható. Az angol gyáripark jelentékenyen modernizálódott: tökéletesebb műszaki berendezésekkel és nagyobb arányokkal próbálta

a megnehezedett nemzetközi versenyviszonyok között piacait megtartani, illetőleg újakat szerezni. Míg a háború előtt a világ legerősebb tőkeexport-állama volt, melynek kihitelezései a világpiacon igen kiadós mértékben segítették megteremteni azokat az iparokat, melyek aztán számos piacon megnehezítették Anglia ipari kivitelét, addig a háború után a tőkeexportban óvatosabb volt s mind nagyobb összegeket szánt a hazai ipar modernizálására. De még így is kemény küzdelmekre kényszerült az új ipari nagyhatalmakkal, az amerikai Egyesült Államokkal és Japánnal, melyek dominionjaiban és gyarmatain támadtak rá s ha az orosz ipar versenyét a külföldi piacon nem is érezte meg, elég veszteség volt számára a felvevőképes orosz piac elvesztése. És ez még nem is minden: a dominionok és gyarmatok mind erőteljesebb iparosítási politikát fejtettek ki, persze túlnyomórészt angol tőkével, s szorították lépésről-lépésre vissza az anyaország behozatalát. Ha még hozzátesszük, hogy Anglia 1932-ben gyökeresen szakított a szabadkereskedelem politikájával és Ottawa az angol világbirodalmat külön fogyasztási területté fogta össze, s lett kiindulási pontja egy újabb számottevő fejlődésnek, akkor körülbelül beszámoltunk azokról a lényegesebb mozzanatokról, melyek Anglia gyáripari termelését egészen más felvételben mutatják be, mint azt a háború előtt megismerni tanultuk. Az utóbbi évek Angliában a gyáripari termelés minden téren hatalmas fejlődést hoztak. Vasérctermelése öt esztendő alatt — 1932-ről 1936-ra 7.4 millió tonnáról 13 millió tonnára emelkedett, villamossági termelése 16 millió kwh-ról 26 2 millióra, hajóépítése 187.000 tonnáról 856.000 tonnára. Persze ezek a mozzanatok korántsem adnak teljes képet a modern angol gyáriparban bekövetkezett változásokról. Még egy csomót felsorolhatunk. Az állami beavatkozásnak megnövekedése. Amikor Anglia 1902-ben vasipara részére 33⁴%-os (később 50%-os) vámmal a belső piacot biztosította, egyúttal kikötötte, hogy a vasipar üzemeinek észszerű modernizálásával köteles gondoskodni termelési költségeinek leszállításáról. Egy másik jellemző dolog: a munkanélküliség elleni küzdelemben Anglia nem érte be a munkanélküli segélyek intézményével, hanem megpróbálta olyan vidékek iparosítását, állami beavatkozással, nagy áldozatokkal, melyeknek lakossága bányaművek és gyáripar híjján nyomornak van kitéve. Megemlítésre méltó körülmény: bizonyos törekvés az autarkiára, főleg olyan cikkekben, melyek háború esetén nélkülözhetetlenek, első sorban a vegyészeti iparban, mely iparág a háború befejezése óta Angliában igen erős fejlődést mutat. Ide tartoznak pl. azok a jelentős beru-

házások is, melyeket Anglia a dehidrált benzin előállítására céljából fogantatosított.

S így tovább az egész vonalon: az egyik országban a termelés mennyisége mutat a háború előttihez képest, a normálist jelentékenyen meghaladó emelkedést, a másikban, ha nem is konstatálható ilyen rohamos emelkedés, a megváltozott munkarendszerek, az üzemek műszaki modernizálása, eddig elő nem állított cikkekre való nagyarányú berendezkedés különböztetik meg lényegesen a háború előtt megvolt gyáripártól. És a technikai haladás szédületes tempója! Szó sincs róla, a háború előtti másfél évszázadot a szenzációs találmányok egész sora gazdagította, melyek ez időszak alatt lényegesen átalakították a világ termelési rendjét: a gőzgép, a lokomotív, a koks, a tégelyacél, a hajócsavar, a nagyolvasztó, a textilgépek, a mezőgazdasági gépek egész sora, a répacukor és szóda, a gyorsajtó, a cement, a vasút, a telegráf, a bessemeracél, az anilin, az elektromos erőáram, a telefon, az izzólámpa, a dinamó, az autó, a gumikerék, az elektromos hullámok, X-sugarak, a repülőgép, stb., stb., mindez csak úgy kapásból ideírva, valóságban a müncheni Deutsches Museum vastag katalógusát kellene leközlönlünk, ha igazán exaktak akarnánk lenni. És mégis, amit ebből a bőségből, gazdagságból a háború utáni korszak kiteljesített, amit ezekhez még újat hozott, ami eljövendő csodatételekhez az alapokat lerakta, milyen bőségszaruja ez a tudománynak, milyen gazdagodása az emberi életnek, milyen érzékeltetése annak, hogy mindez az innenső partnak, a háború utáni korszaknak életéhez szervesen tartozik, és ami volt, most vált igazán az emberiség történelme új fejezetének ragyogó ornamensévé. Az elektromosság csodái igazán most tárulnak egész nagyszerűségükben az emberiség elé: Werner Siemens 1866-ban találta föl a dinamót, de a világgazdaság átalakító tényezőjévé ez a találmány igazán csak a háború után lesz. Anglia villamossági ipara, mely gépekben, szerelvényekben a háború előtt huszonötmillió aranyfont értéket produkált, ma körülbelül ennek az ötszörösét termeli; az amerikai Egyesült Államok és Németország még hatékonyabban megsokszorozta e cikkekben való termelését. A villamosságnak az energia[^] források közé való beiktatása és rangemelése óriási jelentőséget ad a villamossági ipar cikkeinek; megszámlálhatatlan azoknak a villamossági cikkeknek a tömege, melyek ma mint beruházási javak a termelés céljait szolgálják, vagy mint fogyasztási javak a közvetlen szükségletek kielégítését teszik a legkülönb módon lehetővé.

Az élet ütemének hallatlan meggyorsulása, az a törekvés, hogy a szociális és egészségügyi berendezkedések és az orvosi tudomány fejlődése által meghosszabbított életbe mind nagyobb tömegét szorítsuk be az élményeknek, hozta magával, hogy minden olyan iparcikk, mely már a háború előtt is e tempó gyorsítását, az élmények feldúsítását idézte elő, a háborúutáni lelkendező korszakban a tömegfogyasztás tárgya lett, műszakilag olyan mértékben tökéletesítve s olyan arányokban előállítva, hogy e cikkeket gyártó iparok háború utáni iparosodás vezető helyére nyomultak. A telefon nagymértékű elterjedése, a kábelösszeköttetés tökéletesítése a földalatti vezeték révén, az autónak és repülőgépeknek sporteszközökből közlekedési eszközzé való előléptetése, az elektromos hullámokon beérkezett csodatalálmányok, a grammofoonok, a mozgófényképnek világfogyasztási cikké, tehát világiparrá való fejlesztése, a műselyemnek a textilnyersanyagok között való hatalmas térfoglalása, az építőanyagok konzervatív birodalmában a vasbeton előnyomulása, az élelmiszerek között a növényi olajok imperializmusa, a nyersanyagok fogyasztásával vagy monopolizálásával szükségszerűen járó nagy jelentőségű találmányok: textilpótló anyagok, szintetikus kaucsuk, műtrágyák (a műtrágyatermelés a háború előtt 344.000 tonna volt, a természetes chilisalétromé 400.000 tonna: ma a műtrágyatermelés a hatszorosára emelkedett, a chilisalétrom csaknem teljesen letűnt), a cellulozemeglepetések halmozása, a szintetikus gyanta, a szintetikus benzín és száz más találmánynak a tudomány és politika apokaliptikus mérkőzéséből sudárba szökkenése — mint arra még később rátérünk — olyan érdekes világképet tár elénk, amilyenek látomása már közel jár a mítoszhoz. Szándékosan mellőzzük a gyáripar, a kémia, általában a műszaki tudományok háborús találmányait, melyek ugyan alkalmasak arra, hogy látomásaink még apokaliptikusabbak legyenek, de amelyeknek hivatásuk, hogy az ember és látomásai fölött gyilkosan napirendre térjenek.

Néhány példa ebből az újkori metamorphosisból. A világ autótermelése a háború előtt jelentéktelen volt: az 1913. évi termelés nem érte el a félmilliót. Az autógyártás a háború után vett erős lendületet s tíz év alatt hatalmas iramban az 1929. évi 6.3 millió kocsijáig fejlődött föl. A krízis éveiben persze a termelés alaposan lecsökkent, de már 1936-ban elérte az 5.9 millió darabot és 1937-ben újra az 1929. évi mennyiséget, bele nem számítva a traktorok termelését. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a világ motorbiciklitemelése 1936-ban túl volt a 700.000 darabon, hogy a repülőgép-

gyártás és pedig nemcsak a hadirepülőgépe, ez utolsó esztendőkből milyen lendületet vett, akkor könnyen kiszámíthatjuk, hogy mit jelent ez a vas- és fémiparra, mit jelent a kaucsukiparra s általában mindazokra az iparokra, melyek az autógyártással összefüggésben állanak. De a közvetlen ipari vonatkozásokon kívül milyen átalakító hatása van az autónak a közlekedésre, milyen új irányokat jelent az úthálózat kiépítésében. Ami e téren történt, ahogy egyik ország a másik után építette ki útjait, olyan méretekben és technikai tökéletességgel, hogy ez a tény már magában is alkalmas arra, hogy egy új korszak megkülönböztető jegyül szolgáljon, erről a forgalom fejezetében találunk érdekes, szinte elképesztő adatokat. A vasútépítés aranykora — átlag évi 4.5 millió munkás foglalkoztatása — lezárult; természetesen ma is épülnek új meg új vasútvonalak, az eddig gyárilap nélkül volt területek iparosodásával ez szükségszerűen vele jár, de az a döntő, átalakító jelentőség, mellyel a vasút a háború előtt bírt, ma lecsökkent s helyébe az autó és az útépítés lépett. Hogy vajjon az autópárlap közvetve és közvetlenül hány embert foglalkoztat, erre vonatkozólag statisztikai számításokat nem ismerünk: annyi bizonyos, hogy az autópárlap ábrázata lényegesen különbözik a vasút korszakától. Egy másik megkülönböztető jegy: a rádió. A világon ezidőszert közel kétezer leadóállomás van, kétmilliárd pengő befektetéssel. 1936-ban a rádiógyárlap mintegy 14 millió darab rádiót termeltek, két és egynegeyed milliárd pengő értékben; ha mindehhez meggondoljuk, hogy a rádióelőfizetők száma 25 millió körül lehet, akkor némi fogalmat kaptunk ez ipar anyagi és kulturális jelentőségéről. Ennek a két iparnak világot átfogó jelentőségét külön alá kell húznunk: az imperializmus fegyvertárlapban éppen úgy a legelőkelőbb helyen vannak, mint a civilizatorius törekvések eszközei között. S mindez — autó, gép, kémiai cikk, rádió, textiltöltő anyagok stb. — óriási üzemekben előállítva, melyeknek megszervezése, munkájuk óramű pontossága, szociális berendezéseik nagyszerűsége, a kereskedelmi zsenialitás és műszaki tudás csúcspontja és az előrelátó humanizmusnak mintaképe Talán az üzemkoncentrációnak ez a hallatlan mértéke is megkülönböztető jegye az új korszaknak. Bizonyos, hogy már a háború előtt is megvolt az üzemkoncentrációna való törekvés, már akkor is ismerték a nagy számok minden nehézséget lebíró jelentőségét, aminthogy valóban a nagy vállalatok egész sorát tudnók felsorolni a háború előtti korszakból. De amit e téren a háború utáni korszak produkál, az minden eddigi tapasztalatot felülmúl. Mintha

az a szörnyű erőfeszítés, amire a háború az emberiséget rákényszerítette: világrészek felsorakoztatása, milliós tömegek megmozdítása, élelmezési cikkekkel, hadianyaggal ellátása, — mintha mindez a szörnyű erőfeszítés, ami ebben a soha nem volt óriási műveletben megnyilvánult, a háború befejezése után éppen tömegerejénél fogva, mintegy automatikusan folytatódott volna, a termelés, különösen a nyersanyagtermelés és gyáripár megszervezésében, a hatalmasnál hatalmasabb üzemek egész sorát hozván létre és állítva a tömegtermelés szolgálatába. De jelentősen befolyásolta a háború utáni gazdasági koncepciók kialakulását az autarkia keletkezése is, melyeknél a kormányhatalom már a központi irányítás hathatósága szempontjából is szívesen látta az ipari koncentrációkat s végül olyan országokban, ahol autarkia nincs, a nemzetközi versenyviszonyok, melyek az óriási üzemek előnyeit e téren is nyilvánvalóvá tették. Mindannyian emlékezünk még a Stinnes-vállalatok esetére, vagy a Kreuger-esetre: az előbbinél egy nagy birodalom termelő erőit fogják együvé egy hatalmas műveletben, az utóbbi a világ gyúfaiparát próbálta egyesíteni és e révén kereskedelmi és műszaki tökéletességre emelni. A Ford-üzem legendás méretei ismeretesek, a Farbenindustrie évi büdsége fölér a háború által teremtett egyik-másik kisebb ország előirányzatával, a General Electric méretéről az anyavállalatnak a kétmilliárd pengős évi forgalma ad valami képet; az International Telephoné and Telegraph Corporation-nak vagy hetven vállalata van: telefonvonalai, tengeralatti kábeljei, kábelrakó hajóparkja, telefongyárai, rádiógyárai, kábelüzemei, százezernél több alkalmazottja.

A Morris-gyár nagyságát legjobban érzékeltetjük, ha utalunk azokra a sokszázmillió adományokra, melyekkel a vállalat tulajdonosa, lord Nuffield, úgyszólván nap-nap után az angol kultúrát szolgálja. A növényi olajokat, margarint, szappant termelő Unilever-koncern öt világrészt fog át, 350.000 embert foglalkoztat, a világ legnagyobb hering- és bálnavadász hajóraját tartja fenn, szappantermelése 1936-ban 800.000 tonna körül volt, körülbelül ennyit tehetett margarintermelése is. Ami adót 1936-ban a világon fizetett, az megközelíti a magyar államháztartás előirányzatát. A Montecatini-művek, vagy az angol Chemical Trust, a Snia Viscosa, a Courtauldek, a Philippsék, Du Ponték, a nyersolajipar hatalmasai: a háború utáni új világnak kicsi a föld, amiből következik a föld minden darabjáért való marcangoló küzdelem és — ha optimisták akarunk lenni — új világok feltárása.

KARTEL ÉS TRÖSZT.

A termelés méreteiből, megszervezéséből, logikusan következik, hogy a kartelkérdésnek jóval nagyobb jelentősége van, mint a háború előtt volt.

A kartelben és trösztben a piac megszervezésének gondolata érvényesül, jobb vagy egyenletesebb jövedelmezőség elérése céljából. A kartelszervezés már a háború előtt is, különösen Németországban, úgy a gyakorlat, mint az elmélet szempontjából a tökéletességig érlelődött. Ismerték a kartelek minden fajtáját: árkartell, melynél a kartel résztvevői egyedül a forgalmi árak dolgában állapodtak meg; a kontingentálási kartelt, melynél a piacra kerülő mennyiségek dolgában történt megállapodás; a rayonirozási kartelt, melyben a fogyasztási területeken osztozkodtak, a vevőkörvédelmi kartelt, ahol a vevők taxatívák voltak felosztva a termelő gyárak között; az eladási feltételek karteljét, melyek a szállítási és hitelfeltételeket szabályozták, esetleg a továbbadás feltételeit. Ismerték ezeknek mindenfajta kombinációját; ismerték eladási karteleteket; belföldi és nemzetközi karteleket, sőt kényszerkarteleteket is, mint amilyen annak idején a káliszindikátus volt. Mégis a kartelek igazi korszaka a háború után következett el, kisebb részben a háború előtti kartelalakulás folytatásaképp, nagyobb részben háborús példák nyomán és a békekötések által okozott szétszaggatottság ellenszereképpen. A háborús példák nyomán azoknak a hivatalos és félhivatalos szervezeteknek, „központokénak mintájára, melyek a háború folyamán a nyersanyagszerzés alkalmas lebonyolításának, a hadiérdek lehető kielégítésének, a készgyártmányoknak a fogyasztás között való igazságos szétosztásának ügyét szolgálták. A háború után a békeszerződések okozta szétszaggatottságban pedig a szédületes reparációs terhek, több tízezer kilométeres új vámhatár, egy csomó európai ország önálló berendezkedési kísérlete mellett, a zsákmányukat féltő országok elnyomó, a legyőzött és megnyomorított országok igazságot kereső tendenciája mellett, a nemzetközi karteletek a gazdasági kapcsolatok felvételének, a világgazdaság helyreállításának ügyét szolgálták. Így érthető aztán, hogy már a reparációs tárgyalások folyamán komoly megvitatás tárgya volt a német-francia, esetleg német-francia-angol ipar érdekeinek karteletek útján való összeegyeztetése, s ami még ennél is feltűnőbb, hogy a kartelkérdés állandóan foglalkoztatja a Népszövetség irodáját, mely igen érdekes oknyomozó munkálatokkal próbálja a kartelkérdés problémáit tisztázni s ezt a szervezetet a világgazdaság szolgálatába állítani. Amely törekvésében

a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara is élénken támogatja, alaposan foglalkozván a nemzetközi és kontinentális kartelek ügyével, így a kaucsuktermelés világ szervezetével, a nemzetközi cinn-, alumínium- és acélkartellel, a kontinentális csókartellel, mindig e szervezeteknek a világgazdaság szakadékait áthidaló szempontjából.

A belföldi kartelek dolgának megítélésénél persze más szempontok érvényesülnek. A kartelképződés a háború után összehasonlíthatatlanul nagyobb méreteket öltött, mint a háború előtti korszakban. Abban a gazdasági bizonytalanságban, melyet a békediktátumok nagy gazdasági egységek szétदारabolásával okoztak, a háborús szellemben fogant kereskedelempolitika állandó meglepetései mellett, melynek bizonytalanságát még fokozták a rossz gazdasági helyzetből adódó agrár-gyáripár ellentétek, a gyáripari termelésben megerősödött a hajlandóság, hogy a sok minden fajta esetlegességből a kiéleződő versennyel járó kockázatot kikapcsolja. A kartelszervezkedés méretei messze túlhaladták a háború előtti méreteket: a kartelek a mai gazdasági s különösen ipari élet jellegzetes vonásai közé tartoznak. Hogy a fogyasztás — pláne mostoha gazdasági viszonyok között — bajainak egyik okozóját a kartelszervezetben látta, az csaknem természetes: a kartelkérdés számos országban a politikai agitáció homlokterébe került. A kartellelles törekvésekre különböző országokban különbözőképp reagáltak. Az amerikai Egyesült Államokban az utóbbi időben éppen ellentétben a múlttal, a kartelszervezkedés vagy helyesebben: a tröszt hatalom mégerőtt elbírállása következett el; a termelésnek illetén megszervezése valahogy hozzáillett Rooseveltt rendező, számos ipari kérdést felső parancsszóval elintéző politikájához s bár politikai agitációjában élesen szembe fordult a tröszt hatalmakkal, maguknak a tröszt szervezeteknek fejlődése az Egyesült Államokban nagyobb arányokat öltött. Angliában komoly kartellelles mozgalomról alig lehet szó; ellenkezőleg, számos ínséges iparban — így pl. a szénbányászásban, a pamutiparban törvényhozási úton próbáltak meg valamelyes rendezést. A diktatúrás országokban, Oroszországban, Németországban, Itáliában természetesen nincsenek kartellelles intézkedések, s ha — mint Németországban — vannak is kartelrendeletek, ezeknek jogi vagy gazdasági jelentőségük alig van: végső soron a gyáripár megszervezésének minden fontos ügye a kormányzat kezében van. Karteltörvényeket hoztak Lengyelországban, Svédországban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Norvégiában, nálunk; végrehajtásuknál mindenütt tekintettel vannak arra, hogy a kartelet a fogyasztási érdekek védelmében józan

határok közé szorítsák, de ne tegyék teljesen lehetetlenné a szervezkedést, melynek jogosultságát és jelentőségét a mai termelési rend mellett nehéz megtagadni.

A SZOCIÁLIS KÉRDÉS.

Azok között a minden igazságot, méltányosságot, okosságot megcsúfoló szerződések rendelkezései között, melyek 1920-ban Párizs környékén létrejöttek, volt egy, mely egymagában is alkalmas arra, hogy keletkeződésetől datáljuk a legeslegújabb kor történetét: ez a népszövetségi okmányok 23. szakasza. Mely így szól: „a Szövetség tagjai arra törekednek, hogy férfiak, asszonyok és gyermekek részére méltányos és emberies munkafeltételeket biztosítsanak és tartsanak fenn úgy saját országukban, mint minden olyan országban, amelyre kereskedelmi vagy ipari összeköttetésük kiterjed és ebből a célból szükséges nemzetközi szervezeteket létesítsenek és tartsanak fenn“. Tudjuk, hogy a békeszerződések a kenetteljes wilsoni pontok közül milyen keveset váltottak be: túlnyomórészt azokat, melyek a legyőzöttekre valamilyen súlyos kötelezettséget hárítanak. Az egyetlen pont, melyet győző és legyőzött egyaránt jóleső meglepéssel vehetett tudomásul s amelynek végrehajtására becsületesen és eredményesen törekedtek, a huszonharmadik szakasz: férfiak, nők, gyermekek számára méltányos és emberi munkafeltételek biztosítása. Amit a Népszövetség e szakasz elvi kijelentéseinek valóra váltása dolgában tett, ahogy a realizálás okából megszervezte a genfi nemzetközi munkaügyi hivatalt, mely haladéktalanul hozzálátott a munkásság szociális kérdéseinek tanulmányozásához, ahogy e tanulmányozás eredményeképpen világszerte érdeklődést tudott kelteni a szociális intézkedések és intézmények iránt, ahogy az érdeklődést szociális törekvéseinek szolgálatába tudta állítani és megfelelő döntésekkel a tagállamok lelkiismeretét kötelességeire ráeszméltetni, szívós utánjárással a munkaügyi hivatal döntéseinek végrehajtását az egyes országokban keresztülvinni, mindez olyan eredmény s a kornak, melyben ezer vesződés, nyugtalanság, igazságtalanság között élünk, olyan előnyösen markáns vonása, hogy gazdasági világképet rajzolván, azt legelső sorban kell toliunk hegyére vennünk. Nem mintha a háború előtti korszakból a szociális érzés hiányzott volna. Megvolt és hatott akkor is és olyan szép eredményeket produkált — tessék csak megnézni a régi Németország szociális berendezését, amely akkor mintaképpül szolgált minden kultúrország szociális intéz-

ményeinek —, hogy a háború előtti világ joggal büszke lehetett rá. De ami e téren a háború után történik, az elvi alapjaiban, méreteiben annyira felülmúlja a háború előtti világ szociális elgondolását, hogy méltán iktathatjuk be az új világ szembeszökő ismertető jelei közé.

Messzire vinne azoknak a terveknek, cselekedeteknek akár vázlatos ismertetése, melyek az elmúlt tizenhét és alatt a munkaügyi hivatal kebelében megérlelődtek, valóra váltak, vagy függetlenül a hivatal döntésétől egyes tagországokat szociális koncepciók kigondolására és végrehajtására bírták. Volt egy tétele a hivatalnak, melyet közel két évtizedes munkássága folyamán az egész világgal el tudott fogadtatni s amelyeknek lényegét abban látjuk: hogy mit ér minden tudományos és minden műszaki felfedezés, ha ez egyúttal nem jelenti a dolgozó milliók sorsának jobbrafordulását. S valóban párhuzamosan azokkal a műszaki csodákkal, melyek a háború utáni korszak útját jelzik, válnak valóra azok a szociális elgondolások — félévszázad előtt még karácsonyi álmok —, melyek alkalmasak arra, hogy a dolgozó „férfiak, nők, gyermekek¹. sorsa napról-napra emberibb legyen s az életnek a technikai csodák révén való gazdagodásából szintén kivegyék részüket.

Ez az okmány, a Bureau Internationale du Travail szabályzata, a munka magna charta-ja, melynek alapján a Népszövetség szociálpolitikai munkája megkezdődött és húsz esztendő folyamán korszakossá vált. A kezdetén ott van a washingtoni munkaügyi konferencia, melyen 42 állam gyűlt egybe, hogy határozatot hozzon a nyolcórás munkanapról. Nagy dolog volt ez, talán a legnagyobb a szociálpolitika történetében. Hiszen még a XIX. század elején a 12 órás, sőt ennél hosszabb munkanap volt a szabály és az akkori nemzetgazdasági tudomány dogmaként tanította, hogy a munkanap hossza egyenes arányban áll a termelt javak mennyiségével. Róbert Owen mélyérzésű és messzelátó kísérlete a nyolcórás munkanap dolgában ismeretes és ismeretesek azok a törekvések, melyek ezt követőleg a gyermekmunka belátóbb rendelkezésével próbálták a munkaidő szabályozásához az első lépést megtenni. A múlt század utolsó harmadában már nemcsak a munkás-internacionálé és a századvégén megalakult, de nem hivatalos jellegű bázeli munkaügyi hivatal foglalt állást a nyolcórás munkanap dolgában, hanem a szociálpolitika és nemzetgazdaságtan tudományának számos kitűnősége is, különösen az ú. n. katedra-szocialisták, de persze az eszme terjedése még nem jelentette a gyakorlati érvényesülést. A férfiak munkaidejének törvényes szabályozása a háború előtt meglehetősen sporadikus volt, ahol

rendezték — mint például Franciaországban —, ott a munkanapot oly magasán állapították meg, hogy szociális elv gyakorlati érvényesüléséről alig beszélhetünk.

A nyolcórás munkaidő és a negyvennyolcórás munkahét gondolata a háború után vált világvalósággá. A washingtoni konferencia, melyet a győztes hatalmak által kiküldött választmány készített elő és hívott egybe, 1919. október 30-án kezdte meg tárgyalásait és beható vita után egyhangúan egy tervezetet fogadott el a további részletes tanácskozás alapjául, mely a nyolcórás munkanap és a 48 órás munkahét elvi proklamációját foglalta magában. A washingtoni határozatok, amint általában a nemzetközi munkaügyi hivatal döntései nem voltak kötelezőek: a tagállamok szuverén joga volt, hogy a határozatot végrehajtsák vagy elvessek, mégis azzal a korlátozással, hogy kötelesek voltak a konferencia határozatait záros határidőn belül törvényhozásuk elé terjeszteni. De, ha fel is merültek akadályok — alkotmányjogiak vagy gyakorlati megfontolásból eredők, mint amilyenre pl. Németország kényszerült reparációs nyomorában, vagy a nagyon is eltérő versenyviszonyokból folyók —, melyek a washingtoni tervezet törvénybeiktatását egyik-másik ország számára megnehezítették s ha maga a nemzetközi munkaügyi hivatal kénytelen is volt az évek folyamán az eredeti ajánlason némi változtatásokat eszközölni, végül is a nyolcórás munkanap és a 48 órás munkahét gondolata az egész világon érvényesült s ma már a hivatal ezen messze túlmenően komolyan tárgyalja a negyvenórás munkahét problémáját.

És a gazdag anyag, ami a két munkaidő-vita közé esik. A gyermekmunka belátó szabályozásáról, a heti pihenőről, a foglalkozással járó betegségekről, a betegség elleni biztosítás kérdéseiről, a minimális munkabékekről, a munkaközvetítés ügyéről, a rokkantsági biztosításról, az öregségi biztosításról, a munkanélküliség esetére való biztosításról, a halál esetére való biztosításáról, a nők éjjeli munkaidejéről, a nők földszínelatti munkájáról, a kivándorlók jogainak biztosításáról, a fizetéses szabadságról és a szociálpolitikának nemrég még utópiaszámba menő számos kérdéséről: mintha csak az a béna tehetetlenség, mely eddig a Népszövetség munkáját jellemezte, ebben a vonatkozásban és ebben az osztályban, a nemzetközi munkaügyi hivatalban, fáradhatatlan cselekvőképességgé váltódott volna át. Érdeemes lapozgatni kiadványaiban, egy pillantást vetni az „Informations Sociales“ füzeteibe, elolvasni a L.année sociale-nak a világ minden szociális mozzanatára, a világgazdaság fontos eseményeire kiterjedő jelentéseit,

vagy a hivatal igazgatójának gondolatokban gazdag „rapport“-jait és az az érzésünk támad, hogy a hivatal munkája a háború utáni korszak történelmének legvigasztalóbb fejezete.

Ez a törekvés természetesen kifejezésre jut az egyes államok költség-előirányzatában is. A csaknem vallásos belenyugvás és önmegnyugtatás, hogy szociális bajok mindig voltak és mindig lesznek és hiábavaló kísérletezés, sőt istenkísértés volna ennek menetébe beleavatkozni próbálni: ez a doktrína a végleg kimúlt eszmék halottaskamrájába került, a szociális politika legfőbb állami feladattá vált s ezzel a szociális kiadások, melyek a háború előtt inkább a társadalom karitatív hajlandóságának szerény szimbólumai voltak, a háború utáni korszakban jelentős mértékben megnövekedtek. A munkanélküliség kérdésének megoldása az állami feladatok homlokterébe került: a közvetlen segélyek milliárdjait fordították e célra, megpróbálkoztak — s nem éppen eredménytelenül — a produktív munkanélküli segély koncepciójával s végeztek e célból soron kívül állami, közületi közmunkákat — példaképen az ínséges angol vidékek iparának munkaképes állapotba való helyezésére vagy a német utügyi program végrehajtására utalunk — olyan nagyarányúakat, hogy egyik-másik ország költségvetésének megingása, valutájának értékcsökkenése ennek a körülménynek tudható be. S ha még hozzátesszük, hogy a szociális biztosítás intézményétől függetlenül is sokat tettek a munkásság egészségügyének feljavítása, kulturális szükségleteinek kielégítése céljából — az olasz dopolavoro intézményét utánozván —, akkor körülbelül minden lényegeset elmondottunk a háború utáni korszak szociálpolitikájának nemes tartalmáról.

HÁBORÚ UTÁN — HÁBORÚ ELŐTT.

És itt pontot kell tennünk, mert amiről a következőkben beszélünk, az ugyan leginkább megkülönböztető jegye a háború utáni korszaknak, de filmje már sokkal kevésbé vigasztaló, mint amelyet a szociálpolitikáról vetíteni alkalmunk volt. A háború utáni korszak központi problémája után nyomozván, hogy — miként egy tudományos hipotézisből — ebből vezessük le e korszakra jellemző, helytálló következtetéseket, előre kell bocsátanunk a következőket. A háborút megelőző, a porosz-francia háborúra elkövetkezett negyven esztendő a békés fejlődésnek gyümölcsös emberöltője volt. De így volt ez nagyban és egészben a múlt század egész folyamán

Waterlootól kezdve a világháború kitöréséig; mert hiszen a görög forradalom, a júliusi forradalom, a negyvennyolcas forradalmak, a krimi háború, vagy az osztrák-olasz háború, a transzváli háború, a balkáni háborúk csupán egyes nemzetek erőit igénybevevő, rövid idő alatt lejátszódó epizódok voltak, aránylag kevés áldozatot igényelve s alig zavarva meg a világfejlődés következetes vonalát. Mintha azokból az eszmékből, melyekért a francia forradalom a világot lángba-vérbe borította, egy évszázadra futotta volna: Európa beerte azzal, hogy ezeket az eszméket, melyeket sem a bécsi kongresszus, sem a Szent szövetség többet már visszájukra fordítani nem tudott, a forradalmi szenvedélyektől, a rájukfreccsentett vértől megtisztítva, további fejlődésében mint energiaforrásokat hasznosan alkalmazza. Ez a száz esztendő a kulturális és gazdasági fejlődés szép évszázada volt; „aki nem élt az 1789. körüli esztendőkből — mondotta Talleyrand Guizotnak — az nem is tudja, mi az életöröm“, ezt a mondást a nagyháborúig elmúlt száz esztendő utolsó negyven évére mi jogosabban alkalmazhatjuk. Az európai egyensúlynak e békés légkörében az államok egész erejüket gazdasági terjeszkedésük szolgálatába állították: uralkodóvá vált a tétel, mely leginkább angol példák nyomán átment a politika vérébe, hogy az állam legelső kötelessége a nemzetgazdasági érdekek érvényesítése, lehetőleg háborúk nélkül, a békés penetráció eszközeivel, vagy legfeljebb annyi erőfeszítéssel, amennyi egy fegyveres expedíció mértékét és kockázatát nem igen haladja túl. így történt aztán, hogy a múlt század utolsó harmadában Anglia gyarmatbirodalmát nagykiterjedésű tartományokkal, Szudánal és Transzvállal gyarapította. Franciaország, Észak-Afrika, Tonking és Madagaszkárral növelhette, Belgium és Németország Közép-Afrikában hódíthatott területeket, mindezt komolyabb háború nélkül, aránylag csekély vér- és pénzáldozattal. (A csaknem három esztendeig tartó búr háború angol részről 5774 halottal és 22.829 sebesülttel végződött és Angliának 223 millió aranyfontjába került.) A hódítások szükségszerű következménye persze a katonai felkészültség fejlesztése volt; a nagyhatalmak katonai kiadásai megduzzadtak, évi előirányzatuknak mind nagyobb részét fordították a hadseregére, anélkül azonban, hogy ezek az összegek megközelítették volna azokat a csillagászati számokat, melyeket a háború utáni korszak katonai kiadásaival — különösen az utolsó esztendőkből — produkált. Nagy-Britannia, mely hadseregére és haditengerészetére 1875-ben 532.9 millió arany márkát fordított, 1907/08-ban már 1165 millió arany márkát költött erre, s közvetlen a háborút megelőző esztendőben 1540 millió arany márkát,

vagyis 77 millió aranyfontot. A Németbirodalom ugyanezekben az években 4261, illetőleg 1162.1, illetőleg 1411 millió aranymárkát; Franciaország 549.5, illetőleg 974.9, illetőleg 1109 aranymárkát.

Igen jelentős összegek, jelentősek az állami kiadások egészéhez képest, jelentősek az előirányzatok szociális és kulturális tételeihez képest, de az utolsó esztendő katonai kiadásainak perspektívájából nézve, ezeket a tételeket igazán békekiadásoknak kell minősítenünk. Mi már tudjuk, hogy a háború előtti negyven, sőt száz esztendő valóban a békés termelés korszaka volt. Hogy egyes államok terjeszkedési törekvése, amit a háború előtt „imperializmus“-nak bélyegeztünk, csaknem háborús összeütközések nélkül ment végbe s ha a birodalmi érdekek védelmében a nagyhatalmak jelentős összegeket is költöttek a fegyverkezésre, ez a gazdasági érdekek primatusságát nem érintette: hadseregeket nem a háborútól való félelmükben tartottak, hanem gazdasági érdekeik érvényesítése céljából.

A nagyháború után minden másképp lett. A győztes hatalmak nem sokáig éltek abban a révületben, hogy Bismarck kifejezésével élve, a saigner á blanc politikája bevált s Németország s a többi legyőzött ország legalább egy fél évszázadig nem térnek magukhoz. Már a huszas évek közepe táján, mikor még meg sem száradt a tinta a reparációs alkudozások jegyzőkönyvében, Franciaország kénytelen volt észrevenni, hogy nem egészen úgy van, mint Clémenceau hitte, akitől a félévszázados porbasújtottság megállapítása származik s hogy Németország a maga erejéből, meg a feléjeáramló amerikai tőke támogatásának segítségével lassan-lassan erőrekap, munkába állítja fiait, begyűjt kazánjaiba, rendbeszedi utait, vasutait, kiegészíti a tökéletesség vasiparát, gépiparát, vegyészeti iparát s holnap már minden szervező tehetségével, tudásával, kitartásával hadi iparát viszi olyan tőkélyre, hogy Versailles-t alaposan szégyenben marasztalja. S megindul a katonai kiadásoknak állandó emelése, melyek különösen 1933 óta duzzadnak meg, amikor a nemzeti szocialista Németország katonai egyenjogúságát visszaserzi s nekilát a nagyobbarányú fegyverkezésnek. Még kiadósabb mértékben emelkednek a katonai kiadások 1934 óta, amikor is Itáliának afrikai térhódítása és a Földközi-tengeren való felkészültsége rádöbbsentette Angliát hadseregének, hajórajának aránylagos gyöngeségére. Ezt a két eseményt megelőző esztendő aránylag kisebb hadi kiadások jegyében múltak el: Anglia és Franciaország a német lefegyverzettség tudatában s Itália szerényebb anyagi lehetőségei mellett beérték azzal, hogy fegyverkezési kiadásait a háború

előttihez képest megkészserezték és inkább arra ügyeltek, hogy azokból a nyersanyagokból, melyek egy háború viselésénél nélkülözhetetlenek, minél többet biztosítsanak maguknak. Mint mondtuk, a nemzeti szocializmus uralomrajutásával ez egy csapásra megváltozott: Franciaország is, Itália is hadikiadásai erős fokozására szánták el magukat, tudatában annak, hogy Németország nem marad meg jogainak akadémikus kinyilatkoztatásánál, hanem függetlenül minden költségvetési előirányzattól, melynek egy diktatúra országban különben sincs jelentősége, olyan mértékben lát fegyveres erejének helyreállításához, olyan áldozatos erőfeszítéssel, amilyenre még nem volt példa. Anglia hadi kiadásai 1931/32-ben a népszövetségi *Annuaire Militaire* szerint 92.4 millió font, 1932/33-ban 88.2 millió font, 1933/34-ben 93.5 millió font volt. Franciaországé ugyanezekben az években 12 milliárd, 10 milliárd, 11.5 milliárd francia frank, amihez azonban még hozzászámítandók a határmenti erődítési munkálatok évi sokszázmillió költségei, a katonai egészségügyi szolgálat költségei és a katonai rokkantsági és nyugdíjak. Itáliáé ugyancsak a nyugdíjak nélkül 5 4 millió, 4.8 millió és 6 millió líra volt. A katonai kiadásoknak még nagyobb emelkedése konstatalható 1933 óta. Anglia katonai kiadásai 1934/35-ben 100 millió font körül voltak, 1935/36-ban (előirányzat) 109 millió font, 1936/37-ben 160.7 millió font. De mivel az etiópiai tűzvész világánál Anglia meglátta hadifelkészültségének elégtelenségét, nem is érte be katonai költségvetésének normális emelésével, hanem 1937 elején 1500 millió fontos katonai beruházási tervet dolgozott ki, melyet öt esztendő alatt évi 300 millió font átlagos kiadással hajt végre. Senki sem fog azonban csodálkozni azon, ha holnap a kincstár lordja ennek az összegnek megduplázására tesz javaslatot. Franciaország rendes költségvetésében 1933 óta a hadikiadások némileg csökkentek, viszont a legkülönbözőbb katonai beruházásokról külön kölcsönök útján gondoskodnak, melyeknek az összege 1934 óta körülbelül 12 milliárd francia frankot tesz. Itália hadi kiadásainak 1933 óta történt emelkedéséről nem szólhatunk, mert közbeesett az abessziniai háború s ennek költségei állami előirányzatában nem foglaltatnak. A német katonai kiadásoknak nyilván rendkívüli emelkedéséről nincsenek megbízható adatok; Winston Churchill egy felszólalásában ezeket három esztendő alatt, 1933—1935-ben, 800 millió fontra becsülte. Az Egyesült Államok katonai kiadásai az 1933 34. évi 570 millió dollárról 1936/37-ben 985.6 millió dollárra, Japáné ugyanezen idő alatt 873 millió yenről 1060 millióra növekedtek, nem is szólva a nyilván ki nem mutatott nagyösszegű katonai beruházási kölcsönökrök

Az Institut für Konjunkturforschung becslése szerint a világ katonai kiadásai 1936-ban 35 milliárd aranymárkát tettek ki, két és félszeresét az 1933. évi kiadásoknak. Hogy most, a távolkeleti konfliktus hatása alatt ezek a kiadások hogyan dagadtak meg, arról egyelőre hiteles számok nincsenek. A húsz esztendő, mely a háború befejezése óta elmúlt, a kölcsönös bizalmatlanság, féltékenység és politikai ármánykodás légkörében múlt el: a legyőzöttek meg voltak győződve, hogy a békeszerződéseknek valamennyire is igazságos reparációját csak háború vagy legalább is háborús készültség által érhetik el, a győztes államok pedig meg voltak győződve, hogy a békeszerződésekben kiereszszakolt hatalmi pozíciójukat csak a legerősebb katonai felkészültséggel óvhatják meg. S ha esztendők hosszú során át európai vezető államférfiak nyilatkozataiban azt hangoztatták is, aminthogy másképp nem is tehették, hogy nem lesz háború, lelkük mélyén meg voltak győződve, hogy a zűrzavaros európai problémák megoldása másként, mint kard élével el nem intézhető s ennek a rejtett meggyőződésüknek megfelelően intézték politikájukat, emelték védképességüket s tártak így egy verescságinai képet a világ elé, melynek középpontjában a hatalmak szörnyűséges katonai felvonulása áll. Ha tehát a háború előtt hosszú évtizedeken keresztül a világ a nyugodt gazdasági fejlődés légkörében élt és a katonai felkészülés e gazdasági fejlődés eredményeinek biztosítására szolgált, a háború utáni fejetetejére állított húsz esztendőben a világ egy újabb, szörnyűségesebb háborútól való félelmében minden szellemi és anyagi erejét a háborúra való felkészülésre fordítja. Ennek a készültségnek szolgálatába állította egész termelését, nemzetgazdaságának minden erő kifejtését és expanziós törekvéseiben is egyedül az a szempont vezette, hogy a terjeszkedés hogyan, milyen mértékben tudja szolgálni háborús felkészültségét. A háború utáni korszak gazdaságának vezérmotívuma a háború lett. Ez volt ennek a húsz esztendőnek központi problémája s minden, ami ez idő alatt nemzetgazdasági téren történt, e központi problémának szükségzerű megnyilatkozása. Ehhez alkalmazkodott minden ország külpolitikája, ebben a szellemben folytatott külkereskedelmi politikát, zárkozott el vagy nyitott meg határokat, ehhez tartotta magát minden ország belső termelése, akár parancsszóra irányított gazdaság keretében folyt az le, vagy parancsszó nélkül alkalmazkodott a nemzet védereje fokozásának kategorikus imperatívusához. Ebből sarjadtak ki az autarkíák, ehhez tartották magukat a műszaki tudományok, sőt ismerünk olyan kísérleteket is,

melyek a vallást próbálják e szellem szolgálatába állítani s esetleg ha nem áll kötélnek, új célirányos vallás alapításával az ügyet szolgálni.

Hol volnánk enélkül a háborúra való felkészülés nélkül! Milyen perspektíva nyílna meg az emberiség számára, milyen arányokkal! Milyen valóra váltása I. M. Keynes jövendölésének, aki 1930-ban megírta, hogy „a legnagyobb átalakulás előtt állunk, mely valaha is a földön az egész emberiség számára elkövetkezett; átalakulás előtt, hogy mind nagyobb csoportok, szélesebb rétegek lesznek, melyekre majd a gazdasági szükség problémája gyakorlatilag nem bír jelentőséggel“. A „legnagyobb átalakulás“ jeleit látjuk, erről beszélünk tanulmányunkban, de vájjon milyen megpróbáltatásokon keresztül jut el az emberiség a keynesi jóslás aranykorához!

A NYERSANYAG PARANCSOL.

Ebből a felkészülésből keletkezett szükségszerűen az a hangtalan, de annál makacsabb küzdelem, melyet a hatalmak a különböző nyersanyagokért folytatnak: a szénért, vasércért, fémekért, cellulózéért, nyersolajért, pamutért és mindenért, aminek egy eljövendő háborúban valami jelentősége lehet. Itt most már a következőkkel egészítjük ki e könyv II. fejezetét, hogy olvasóink előtt a kép minden oldalról meg legyen világítva. Amilyen mértékben sikerült valamelyik birodalomnak a maga számára nyersanyagot biztosítani, olyan mértékben reagáltak erre belső intézkedésekkel a nyersanyagokban szűkölködő országok — ez a havenot és a havegot küzdelme —, nyersanyagok behozatalára irányuló külkereskedelmi politikával, autarkiára való berendezkedéssel, a hiányzó nyersanyagokat pótló cikkeknek szintetikus előállításával, illetőleg erre irányuló tudományos kísérletekkel és minden eszközzel, ami éppen rendelkezésükre áll.

A világ energiaforrásai között az első helyen a kőszén áll; míg azonban a háború előtt a világ energiaforrásainak közel 88 százalékát a kőszén szolgáltatta — barnaszénnel együtt csaknem 91 százalékát — és nyersolajra, földgázra, vízierőre mindössze 9% maradt, addig 1936-ban, mikor a széntermelés 1240 millió tonna körüli mennyiséggel már megközelíti az 1929. év termelését, ez a részesedés 64 százalékra, barnaszénnel 68 százalékra csökkent s a nyersolaj-, földgáz-, vízierőrészesedés 32 százalékra emelkedett. A szénnek mint energiatermelő anyagnak jelentősége visszament, a nyersolajé, vízierőé csaknem megháromszorozódott. Az aránylagos vissza-

esés oka főleg két körülménynek tudható be. Az egyik: a műszaki tudomány hatalmas fejlődése a kőszén jobb kihasználását tette lehetővé. Walther Pahl egy csomó példát idéz erre: az angol gáztermelésnek 61 százalékos emelkedése mellett a feldolgozott szén mennyisége mindössze 10.6 százalékkal emelkedett; az angol vasiparban egy tonna vas előállításához szükséges szénmennyiség húsz év alatt 2.06 tonnáról 1.78 tonnára csökkent; egy kilowatt termelésének szénszükséglete a felére csökkent. Az angol villamosági, gáz-, vas- és acélipar 30 millió tonnával több szenet fogyasztana, ha húsz esztendő műszaki találmányai a szén jobb kihasználását nem tették volna lehetségessé. A másik nem kevésbé fontos körülmény a nyersolajnak, mint energiaforrásnak hatalmas előnyomulása és a szénben szegény országoknak vízierőre való berendezése, jelesül azokban az országokban, melyek háborús konfliktus esetén könnyen blokkolhatóak. Már fentebb említettük, hogy Itália vízierői tíz millió tonna szénnel fölerő energiát termelnek és ennek kétszerese van műszakilag előkészítve s vár a közeljövőben megvalósításra. Svédország 1935-ben fejezte be egy ötéves vízierőterv végrehajtását s máris egy továbbmenő terv foglalkoztatja, hogy ilymód az ország rendkívül megnövekedett — a háború előtti 1353 millió kwh-ról 1936-ban 5200 millió kwh-ra — villamosenergiatermelését tovább fokozhassa. Műszaki találmányok, mint például a Diesel-motor, a nyersolajnak könnyebb súlya, alkalmasabb szállítási lehetősége, művelték meg, hogy a modern hajóépítés már nyersolajfűtésre rendezkedik be, ami ismét a széntermelés csökkenését vonta maga után. Persze mindezek ellenére a széntermelés jelentősége gazdasági szempontból és a védképesség szempontjából egyaránt első helyen áll és egyelőre ezen a ponton nem is mutatkozik különösebb ellentétek lehetősége, merthogy a szénkincs megosztásában a háború lényegesebb változást nem hozott — Szilézia szétszakítása nem csökkentette jelentősen Németország szénvagyonát, de e mellett Németország ma már 50 milliárd kwh villamos energiatermelésnél tart —, a szénben már eredetileg is szegény osztrákok pedig nagyobb mértékben fejlesztik vízierőiket.

Sokkal érezhetőbb az ellentét a vasércnél, mely pedig a hadiszükséglet szempontjából éppen olyan fontos, mint a szén. A vasérctelepek megosztása az egyes hatalmak között sokkal egyenlőtlenebb, a pótlás a műszaki tudományok mai állása mellett alig lehetséges. A világ vasérctermelése a háború előtti esztendőben 158 millió tonna volt; a háború utáni legkedvezőbb esztendőben 1929-ben már 203 millió tonna; a válság ideje

alatt a termelés erősen lecsökkent, mígnem 1936-ban újból megközelítette az 1929. évi mennyiséget. A termelésben az Amerikai Egyesült Államok vezet mintegy 50 millió (1929-ben 74 millió tonna volt) tonnával, utána következik Franciaország 33 millió tonnával (1929-ben 50 millió tonna volt), azután Oroszország 28 millió tonnával. Svédország 11 millió tonnával, Németország 6.3 millió tonnával, végül Luxemburg 5 millió tonnával. Béke idején, illetőleg a békés termelés légkörében, a vasérctermelésnek fejlődési lehetőségei és megoszlása mellett, semmiféle zavartól nem kellene tartani: a világszükséglet e cikkben kielégítően fedezve volna. De a termelésre ránehezednek a háború kísértetei, s máris komoly küzdelem folyik jövő pozíciókért. A svéd vasércnek jelentős részét Anglia próbálja a maga számára lekötni; Svédország, ahol a vasérctermelés a jövő munkalehetőségek ápolása végett kontingentálva van, kénytelen az évi termelési mennyiséget felemelni, hogy Németországot is ki tudja szolgálni, persze csak addig, míg egy túlfizető angol ajánlat ezt a mennyiséget is nem vonja magához, vagy amíg a tengeri szállítás lehetősége biztosítva van. A bilbaói vasércért folyó küzdelemnek a szerepe a spanyol polgárháborúban ismeretes és ismeretesek azok az intézkedések, amelyeket legutóbb Németország és Itália tettek szegény vastartalmú ércek megfelelő feldolgozása tárgyában. Németországnak különös gondot okoz a vasérckérdés. Lotaringia elvesztésével, mely a háború előtt vasércbányászatának négyötödét szolgáltatta, vasérchelyzete megromlott és pedig nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is. Míg a háború előtt érceinek átlagos vastartalma 45 százalék körül volt, a háború után ez alaposan leromlott s legutóbb már az egész vasérc- és fém-gazdálkodásnak Göring porosz miniszterelnök, birodalmi miniszter kezében való központosításával éppen a legsilányabb ércek hasznosítását vette célba, úgy, hogy ezidőszert a német vasérctermelés vastartalma alul lehet a húsz százalékon. Ami persze a gazdaságosság elvének teljes megtagadásával jár, lévén, hogy a szegény vastartalmú ércek feldolgozásának költsége nem a vastartalom arányában emelkedik (fele vastartalom kétszerannyi költség), hanem erős progresszivitással, háromszor-négyszer annyi költséget is okozván. Ezek az intézkedések természetesen a német vasércbányászat jelentős fejlődését vonták maguk után, az 1933. évi 2.6 millió tonna 1936-ban 7.5 millióra emelkedett, amit a szegény vastartalmú ércek igénybevétele és a nagyvastartalmú ércek forszírozott kibányászása tett lehetővé; ez német geológusok megállapítása szerint azt jelenti, hogy a jó vasércet szolgáltató bányák két-három évtized alatt kimerülnek. Ami

persze katonai szempontból, mely jogosan mindig a jelen felkészültséget nézi, közömbös. E mellett az erőfeszítés mellett is Németország vasércszükségletének alig egyharmadát tudta a hazai termelés révén fedezni; a többit Svédországból, Franciaországból és egyebünnét hozta be. öt esztendő alatt

— 1932-ről 1936-ra — vasércbehozatala 3.5 millió tonnáról 18.5 millióra emelkedett. De nemcsak Németországban látjuk a silányabb vasérccek hasznosítására való törekvést; így van ez Itáliában is, mely az elbai és piemonti vasérccek tervszerűbb kibányászása révén függetlenítette is magát a külföldi ócskavas- és vasércbehozattól. A különböző gyarmatok vasérctelepeinek is csupán a háborúra való felkészülés ad igazán jelentőséget: a gazdaságosság szempontja teljesen háttérbe szorul amellett a szempont mellett, hogy az érdekelt ország biztos akar lenni abban, hogy vasércel mindig és minden körülmények között rendelkezni fog. így nevezetesen Anglia sem érheti be az általa termelt 13 millió tonnával s a külföldön

— Svédországban, Spanyolországban — lekötött mennyiségek mellett súly helyez a gyarmati vasérctelepek kiaknázására is, melyek 1936-ban 7.5 millió tonnát szolgáltattak.

S ugyanez a szellem jellemzi a vasipari termelést, ugyanezek a mozgató erők intézik fejlődését: világpolitikai szempontok, katonai szempontok és katonai felkészültségből következő magángazdasági szempontok. Angliában az 1937. évi nagy hadfelszerelési programm úgyszólván szükségszerűen írta elő a vasipar fejlődési vonalát. Hadihajók és új flottabázisok építése, a hadsereg motorizálásának fejlesztése, az energiagazdálkodás további kiépítése s a fellendüléssel kapcsolatban magának a vastermelésnek nagy és modern üzemre való átszervezése (a Dorman, Long & Co. átszervezési munkálatainak költségei megközelítik az egymillió fontot; 136 kohója lesz üzemben húszezer tonna heti szénfeldolgozással), általában a gyáripár egész vonalán látható bővítési és modernizálási munkálatok, mind a háborúra való felkészülés szelleméből következnek.

Nagy-Britannia nyersvastermelése 1932-ről 1936-ra, tehát öt év alatt 3.6 millió tonnáról 7.8 millióra emelkedett, acéltermelése 5.3 millióról 12 millióra, vasérc- és ócskavasbevitele az 1933. év 3.2 millió tonnájáról 1937-ben 7.1 millió tonnára, — szóval olyan emelkedés, mely elsősorban az Egyesült királyság nagyarányú hadifelkészülésében leli magyarázatát. A német adatok még imponálóbbak; Németország nyersvastermelése 1932-ről 1936-ra 3.9 millió tonnáról 15.3 millióra emelkedett, acéltermelése 5.7 millióról 19.2 millióra, vasérc- és ócskavasbevitele 5 millióról 22 millióra. Japán nyersvas-

termelése ugyanezen idő alatt 1.2 millió tonnáról 2.2 millióra; acéltermelése 2.4 millió tonnáról 5 millióra. Az amerikai Egyesült Államok nyersvas-termelése 8.7 millió tonnáról 30.7 millióra; acéltermelése 139 millióról 48.5 millióra emelkedett; vasércbevitel 600.000 tonnáról 2.3 millió tonnára, — ócskavasban az exportja emelkedett rendkívüli módon, ez alatt az öt esztendő alatt 230.000 tonnáról 2 millióra, főleg Japán, Anglia és Itália kereslete folytán.

Azok az országok, melyek számára háború esetén a tengereken való közlekedés meg van nehezítve, sőt lehetetlenné téve, magától értetődően szintén a legnagyobb, mondhatnók a legkétségbeesettebb kísérleteket teszik termelésük tökéletesítésére, fokozására, készletek gyűjtésére. Húsz évvel a háború befejezése után még nem mosódott el az emléke annak, sőt a világpolitikai helyzet idegessége mellett fokozottabban él, hogy mit jelentett valamely anyag hiánya a háború színterén és mit jelentett otthon, milyen gyöngülését a védképességnek, milyen fokozódó bizalmatlanságot, elégedetlenséget, lemondást a front mögött. Ennek nem szabad többet előfordulni, mondják s a nyersanyagért folyó küzdelem tempója nap-nap után erősödik; mivel pedig a háború befejezése óta a műszaki tudomány katonai téren is jelentős fejlődést eredményezett, a tökéletes technikai felkészültség mindinkább fokozódó nyersanyagszükségletet jelent. Tehát mind elszántabb küzdelem a nyersanyagért, mind mélyebb szakadékok a nemzetek között. Ami a háború előtt lehetséges volt, s ami egyúttal tételünket igazolja a gazdasági szellem primatusságáról abban az időben, hogy például francia tőkének számottevő érdekeltisége volt a Saar-medence kőszénbányászatában, sőt még a Ruhr-medencében is, viszont német tőkének a francia vasércbányászatban s az angol fémiparban, — ami akkor természetes fejlődés volt, az ma elképzelhetetlen; ma a háborús szempont a döntő. Soha nagyállamok az ócskavaskérdéssel annyit nem foglalkoztak, mint most, soha a vasipar termékeinek felhasználását, az előírt célokra való mennyiségek és minőségek megállapítását olyan mértékben nem szabályozták, mint az utolsó esztendőben. Japán, ahol ilyenfajta szabályozásnak kevesebb az értelme, mert vasércbázisa egyáltalán nincs, más eszközhöz, a hódítás politikájához folyamodott, abban bízva, hogy Kínától lekapcsolt területeken egyéb fontos nyersanyagok mellett — mert Japánnak szene is, nyersolaja is kevés, pamutja fejlett textilipara számára egyáltalán nincs — vasérctelepekre is lelhet. Mert a nyersanyagok arra valók, hogy az országok minél teljesebben készülhessenek fel a háborúra. A vasból lövedékek készülnek s hogy

traktor is készül, gőzeke is készül, az járulékos előny, melyet szintén értékelni kell, annál is inkább, mert a traktor és gőzeke a háború esetén a mezőgazdasági munkások tízezreit teszi feleslegessé.

S áll a harc a réz, a cinn, az ólom, a cink, az alumínium, a nikkell, a magnézium s egyéb fémek körül. Lelőhelyeik biztosítása, kiaknázásukra alakult üzleti vállalatokban való részesedés, felhasználásuk racionalizálása, egyik fémnek a másikkal való pótlása, aszerint, hogy melyik fémekben gazdagabb az intézkedő ország, az ócskafémek gazdaságos felhasználásáról való gondoskodás, műszaki leleményességek, mindez ma logikusan hozzátartozik a hatalmak fémgazdálkodásához, mindig abból a szempontból nézve a dolgokat, amire a háború előtt igazán sohasem gondoltak, hogy milyen hallatlan mennyisége a fémeknek szükséges ahhoz, hogy egy új világháború esetén magukat megvédjék, másokat legázoljanak. Az angol világbirodalom rézérctermelése az utolsó tíz esztendő alatt az ötszörösére emelkedett, 88.000 tonnáról 450.000 tonnára (alig valamivel volt több a világtermelés 1913-ban) s ezzel a világtermelésnek közel 30 százaléka fölött rendelkezik; a többi, az amerikai Egyesült Államok, Chile, Belga-Kongó, Mexikó, Japán, Spanyolország, Peru és Jugoszlávia bányászatára esik.

Az alumínium története alig száz éves. A háború előtt Svájc és Franciaország termelte; a háború után már tudták, hogy fontos eszköze a háborúnak, számos más fém helyettesítésére is kiválóan alkalmas s megindult a termelés Európában úgyszólván mindenütt, Észak-Amerikában s Japánban. A világtermelés elérte 1929-ben a 281.000 tonnát, azután a krízis idején lecsökkent, mígnem az utolsó esztendők fegyverkezési láza 1936-ban 300.000 tonnáig, 1937-ben még ezen is túl nem szöktette föl. A feldolgozási számok különösen Európában emelkedtek igen jelentékenyen; Európa 1935-ben két és félszer annyi alumíniumot dolgozott fel, mint 1932-ben. Az alumínium alapanyaga a bauxit, melyet ipara számára egyedül Franciaország, Itália és Oroszország tud szállítani; nemrég Magyarország is berendezkedett alumíniumtermelésre saját bauxitbányászata alapján. Észak-Amerika bauxit-szükséglete egy részét Netherlándish Guyanából viszi be, Kanada British Guyanából; Angliát, Norvégiát és Svájcot Franciaország látja el, Németországot Magyarország és Jugoszlávia.

A cinnércnek háromnegyedét a maláji államok, Netherlándish őr India, Siam és Bolívia szolgáltatja, a többi túlnyomórészt Belga-Kongóból és Kínából jön. A világtermelés 1929-ben 187.000 tonna volt, a krízis folyamán persze erősen lecsökkent, míg aztán 1936-ra az ismertett körülmé-

nyék folytán elérte az 1929. évi mennyiséget; a világszükséglet jórészt az autóipar konjunktúrájától függ, mely a fehérlemeznek legnagyobb fogyasztója. A cinnpiac kontrolja túlnyomórészt angol kézben van.

Általában a fémkohászat egész fejlődési vonalát a katonai felkészülés szelleme írja elő. A háború előtt a fémkohászat terén az Amerikai Egyesült Államok vezettek s utána jó messze Németország következett. Míg azonban az Egyesült Államoknak az ú. n. tarkafémekből elegendő ércbázisuk volt, Németország — ólmot és cinket kivéve — szegény volt kohósítható fémércekben. Angliának kohóipara alig volt; feldolgozó ipara az angol, a spanyol, belgakongói, mexikói ércek bányászatán és kohászatán alapult, a hazai fejlődés lassú ütemű volt. A háború után az egész vonalon gyökeres változások következtek be. A műszaki fejlődés e téren továbbra is biztosította az Egyesült Államok vezető szerepét: 1929-ben már a kétszeresét termelte a háború előtti mennyiségnek és 60 százalékát a világtermelésnek. Németország helyzete Felső-Szilézia leszakításával cinkben és ólomban is kedvezőtlenebbül alakult, Nagy-Britannia termelése megerősödött, kohászata 1929-ben már 117.000 tonnát termelt, 1935-re ezt a háromszorosán is túívitte, amiben különösen a rhodesiai és kanadai fejlődésnek volt komoly része. Az angolszász világ a tarkafémek világtermelésének több mint kétharmadát szolgáltatja.

Messzire vinne, monográfiákat igényelne, ha mindezeknek a nyersanyagoknak hatását a gyáripari termelésre, jelentőségüket a katonai felkészültség tekintetében, alaposan, rendszeres statisztikák világánál óhajtanok megtárgyalni. Nem is ez a feladatunk, egyszerűen képet akarunk írni, a háború utáni gyáripari termelés világképét, megkülönböztető színeivel és vonalaival, melyek ráirányítják szemünket az igazságra, amit Ferdinand Friedensburg találóan a „nyersanyagimperializmus“ néven nevez s mely ha folytatása is a háború előtti korszak nyersanyagküzdelseinek, ettől lényegében mégis eltérő, „mélyebb, általánosabb s mindenekelőtt tudatosabb“.

A PAMUT ÉS A KAUCSUK.

A „nyersanyagimperializmus“ törekvéseinek még három érdekes küzdőteréről, a pamutról, a kaucsukról és a nyersolajról akarunk szólni, melyekkel a legmeggyőzőbben véljük illusztrálhatni tételünket. A pamutért való küzdelem a legrégebb, talán a legbékésebb is, mert hisz ennek a cikknek

fontossága már a tizenkilencedik század közepén nyilvánvaló volt és a század vége felé, tehát jóval a nagyháború kitörése előtt, olyan világpiaci jelentőséggel bírt, mint talán egyetlen más cikk sem. A kaucsukért és a nyersolajért való küzdelem ugyan már a háború előtt megindult, de igazán „általánossá, mélyé és tudatosá” csak a háború utáni korszakban lett. Ami e cikk termelőhelyeinek lefoglalása körül történik, ami intrikát, ravaszságot, erőszakot itt államok, diplomáciájuk, katonai szervezeteik, nyílt és titkos megbízottaik útján csak produkálni tudtak, ami összegeknek a fonds perdu való befektetésére a tőke magát itt elszánni tudta, azt szakszerű, tárgyilagos adatokkal dolgozó művekben leírni nem is lehet, erre valóban a „regényes életrajz” műfaja a legalkalmasabb, aminthogy valóban egy egész sor romantikus, fantáziát igazító írás látott is e kérdésekről napvilágot.

A pamuttermelés a tizenkilencedik század végén több mint 90 százalékból Amerikáé. A század végén indul meg a küzdelem a nemzetek között a pamutért; Németország afrikai gyarmataiban megkezdte a pamuttermelést, Anglia Egyiptommal teremtett szoros kapcsolata révén, de különösen Szudán meghódításával a vizieróinek nagyszerű kiépítésével gondoskodik pamutbázisról. S aztán a többi afrikai gyarmat, Uganda, Kenya és a dél-afrikai dominion: a háború kitörésekor az Egyesült Államok részesedése a világtermelésben már 57 százalékra szorult vissza. A háború után a nyersanyagokért megindított hajszába szinte szervesen beletartozott a pamutért megindult versengés. Az angol „Coton Growing Association” céltudatos és eredményes munkát végez, újabb és újabb öntözőművek segítségével fokozva a termelést: Hyderabadban új területeket foglal le a pamutkultúra számára és tesz termékennyé nagyszerű vízművek segítségével. Latin-Amerika termelése rohamosan fejlődik, ma már közel 9 százaléka a világtermelésének (Brazília és Észak-Amerika kemény küzdelméről van szó), míg az Egyesült Államok a farmerérdekek védelmében kénytelenek csökkenteni a pamuttermelésüket és az Egyesült Államok részesedése a világtermelésben 1936-37-ben már 42 százalékra szállt le. És aztán jött az abesszíniai világesemény. Itália, mely Etiópia megszállása előtt 5,5 millió orsóval dolgozott (hogy ez mennyi, arról fogalmat kapunk, ha meggondoljuk, hogy az igen szép magyar pamutipar orsóinak száma 315.000), elérkezettnek látta az időt, hogy nyersanyag tekintetében magát függetlenítse. Ugyanaz a klíma, ugyanaz a talaj, mint Szudánban vagy Kenyában, céltudatos és kitartó munkával és megfelelő befektetésekkel nyilván ugyanazokat az eredményeket lehet elérni. Japánnak még több orsója van mint Itáliának

tízmillió felül — 1914-ben 2.6 millió volt, de a háborús konjunktúra 1920-ig 3.5 millióra fejlesztette és 1920 óta átlag évi 380.000 orsóval gyarapodott —, pamutja nincs, holott Kínának van: a legegyszerűbb dolog kínai tartományokat foglalni el, ahol egyéb nyersanyagok mellett pamuttermelésre is szép kilátás nyílik.

A pamut története szabályos, szinte háború előtti történet. Annál kalandosabb a kaucsuk története, kezdve onnan, hogy 1867-ben Sir Joseph Dalion Hooker az India Office biztatására Brazíliából nagy titkon csempészáton meghozza a hevea brasiliensisnek, a legjobb kaucsuktermő fának, magvát Angliába. A csempésztett magvakból mintegy ezer életképes csemete fejlődik ki a londoni Kew-Gardenben s ezzel a mennyiséggel indul meg Ceylonban a kaucsuktermelés. Még a század elején véres marcangolások voltak olyan területekért, melyeken a kaucsukfa vadon nő; 1903-ban Brazília háborút visel Bolívia ellen, mert saját kaucsukfája a rablógazdálkodás folytán kipusztulóban lévén, szüksége van a szomszéd faállományára, s négy évvel később már megjelenik a piacon a brazíliai ú. n. vadkaucsuk mellett az ültetvénykaucsuk, mintegy 6000 tonna és a forradalom, amit ez minőség és ár tekintetében a piacon csinált, a kaucsuktermelést teljesen új alapokra fektette. A háború előtti esztendőben az ültetvénykaucsuktermelés már eléri a 120.000 tonnát tevő világtermelésnek mintegy 59 százalékát, 70.000 tonnát. Ettől a 120.000 tonnától az 1936. év egymillió tonna fogyasztásáig — milyen pályafutás. A kaucsuktermelés nyolcvan százaléka angol kézen volt, mikor a háború kitört. A háború erősebb fogyasztása nagyban előmozdította az ázsiai ültetvények fejlődését és a háború után, mikor az autógyártás óriási mértékben emelkedett (az autógumi vagy háromnegyedét teszi a kaucsukfogyasztásnak) és emelkedett a kaucsukból készült egyéb cikkek fogyasztása is — motorbicikli- és repülőgépgumi, gumiutak, csövek, talpak, cipők, házi- és fürdőeszközök, izoláló anyagok, fém pótló anyagok stb. — kezdődött meg igazán a küzdelem a kaucsukpiacon. Amíg a termelők versenye a kaucsukárakat leszorította, akárhányszor a termelési költségek alá, addig nem is volt baj, de mikor a Colonial Officenek sikerült a termelők között egységet létrehoznia és ennek folytán az árak tetemesen emelkedtek, megkezdődött a fogyasztók küzdelme — jelesül Észak-Amerikáé — a termelők ellen. A világ termelésének háromnegyedét az Amerikai Egyesült Államok vették föl és így az ottani fogyasztás a kaucsuktermelők megállapodásában érdekeik súlyos sérelmét látta, mely ellen hathatósan védekezni elsőrendű kötelességének tudta. A diplomácia eszközeivel, a

fogyasztók sztrájkjával, az utak korszerű átépítésével (ami persze végső soron több autót, tehát nagyobb kaucsukfogyasztást jelent), a régi gumikerekek intenzívebb földolgozásával s végül egy negyvenmillió aranydollárral dolgozó pool-al, melynek segítségével a kaucsukpiacon árszabályozó politikát folytatnak. Bár ezek az intézkedések a kaucsukárakra csökkentőleg hatottak, Amerika itt nem állott meg; valahogy nem ment az amerikai ember fejébe, hogy ők állítják elő a világ autótermelésének 75 százalékát, ők fogyasztják a kaucsuktermelés közel háromnegyedét, mégis évente többszáz milliót — 1935-ben 400 millió dollárt — fizessenek Angliának kaucsukért. Amerikai társulatok Nederlánish-Indiában vásároltak kaucsukültetvények számára alkalmas területeket, a Firestone-gyár Libériában, Ford Brazíliában és — számos csalódáson, viszontagságon keresztül, nem minden eredmény nélkül, de az angol túlsúlyt lényegében alig veszélyeztetve. Az árak leszaladtak, az árak emelkedtek, de különösen emelkedett a világfogyasztás, mely — mint mondtuk — 1936-ban már túl volt egymillió tonnán és 1937-re nyilván megközelíti az 1.2 milliót. A termelés ura ma még Anglia; a küzdelem folyik hangtalanul tovább; az Amerikai Egyesült Államok fegyvertársat kapott a szintetikus gumiban.

A NYERSOLAJ.

A nyersolaj külön fejezet. Ami ebben az iparban történt, ahogy a háború alatt elsőrendű fontossága nyilvánvalóvá vált, ahogy a háború után ádáz tülekedés indult meg a világ nyersolaj termő helyeiért, ahogy a hadi készütség állandó tökéletesedése mind nagyobb mennyiségeket igényel ebből a termékből és a nyersolaj híján szűkölködő országok a szintetikus nyersolajok előállításának titkát megoldották: a legkülönb példán mutatja be a háború utáni világgazdaság fejlődési vonalát. Mintha keresztmetszetben szemlélnénk mindazt, amit eddig a háború utáni világgazdaság lényegéről elmondottunk: a tiszta gazdasági szempont háttérbe szorulását, a hadikészültséggel járó nyersanyagimperializmusnak kíméletlen érvényesülését.

A nyersolajat a háború fedezte föl. Ami azelőtt volt, dacára a világ tekintélyes fogyasztásának világítóolajban, nem bírt különösebb jelentőséggel. Hol volt a világítóolaj korában, vagy akár később, közvetlenül a háború előtti esztendőkből, a motorizálásnak az az óriási jelentősége, mellyel ma bír!

Fentebb már ismertettük az autóipar néhány termelési adatát: az 1913. év 1.5 millió autóállományával szemben 1936-ban 35 millió autó, a repülőgéppark hatalmas megnövekedése, a Diesel-motor térhódítása a gépiparban, és hajóépítőiparban, a hadseregeknek oly mértékben való motorizálása, amelyről a nagy háború folyamán fogalmunk sem volt: a nyersolajkérdést a hadikészültség tengelyproblémájává tette. „Azok a tapasztalatok — mondja Friedensburg a világ ásványkincseiről szóló kitűnő könyvében —, melyeket Németország a szükséges nyersolajmennyiségek tekintetében a háborúban tett — ma már egyáltalán nem mértékadók. Ügy az általános motorizálás, mint a repülőgép és hadiszekérszükséglet 1918-ban még olyan mértékben mögötte volt mindannak, ami egy eljövendő háborúban várható, hogy az akkori idők ellátottsága, mely pedig már akkor is szűknek bizonyult, a jövőre vonatkozó számításokhoz a legkisebb támpontot sem nyújtja. De éppen ilyen kevésbé mértékadók a Németországgal szemben állt szövetséges hatalmak tapasztalatai e téren, holott ezek a hatalmak kevésbé voltak fogyasztásukban megszorítva. Szükségletük folyékony üzemanyagban a francia-belga fronton a háború vége felé havonta V2 millió tonna volt, 6 milliós létszám mellett, ami fejenként és havonként körülbelül 100 kg volt. A jövő szükségletet, a hajóhad és a kereskedelmi hajóraj és a hátország szükséglete nélkül, a kétszeresére lehet tenni.“ Ez azonban — állapítja meg Friedensburg — a legkisebb mértéke a szükségletnek s idézi egy német katonai írónak, Steinbergernek számításait, aki a nyersolajszükségletet ennél jóval magasabbra, sőt intenzív légiháború esetén, ennek többszörösére teszi. Az entente hajóhadának nehézsúlyú szükséglete 1917-ben 8 millió tonnát tett ki; ma a kétszeresére lehet tenni. Olyannyira, hogy „Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Itália és Japán számára hadikészültségüknek megfelelő hosszabb tartamú hadjárat egy másik hatalom ellen teljesen lehetetlennek látszik, ha politikai, katonai és pénzügyi előfeltételek nem teszik valamennyire lehetségessé a főbb termelő országokból való szabad behozatalt“.

Hogy mennyire döntő tényező a háborúban a nyersolajjal való ellátottság, azt a legjobban szemlélteti az az óvatosság, mellyel a népszövetségi hatalmak az olaszországi szankciók alkalmából ezt a kérdést kezelték. Óvakodtak attól, hogy kimondják a nyersolajszállítási tilalmat és pedig abból az egyszerű okból, mert tudatában voltak a nyersolajbojkott döntő hatásának. A nyersolajbojkott Itália ellen nemcsak azt jelentette volna, hogy győzelmi esélyei Etiópiában lecsökkennek, hanem jelentette volna Itália belekény-

szerítését egy kétségbeesett háborúba a szankciós hatalmakkal, jelesül olyanokkal, melyeknek területén magának nyersolajbázist remélt volna biztosítani. Hogy ilyen kétségbeesett lépésnek aztán mik lettek volna a következményei, erre jobb nem is gondolni. Aki ezt így látja — s nincs komoly katonai író, aki ne a nyersolajkérdést állítaná a háborús problémák első sorába —, az megérti, méltányolja azt a küzdelmet, mely világszerte nyersolajterületek biztosításáért folyik, azokat a fúrási munkálatokat, melyeket egyes országok területeiken nyersolajkutatás céljából eszközölnek és a tudományos kísérleteket, melyeket a szénhidrállás dolgában egyes országokban óriási pénzbeli áldozatokkal folytatnak.

Nincs legendásabb történet, mint a petróleumnak története. Ahol ókori írásokban „tűzoszlop“-okról olvasunk, amilyenről az ótestamentum szól vagy Plutarchos tesz jelentést Ecbatanában, Mezopotámiában, mindig nyersolajra kell gondolnunk. Középkori tudós szerzetesek jelentései „a föld zsírójáról a nyersolajat jelentik. Az ipari érdeklődést a nyersolaj iránt és e cikknek kereskedelmi forgalomba vitelét az a körülmény idézte elő, hogy Észak-Amerikában — nyilván a rézbörtök tradíciói nyomán — a nyersolajnak gyógyhatást tulajdonítottak és élelmes kereskedőemberek ilyen rendeltetéssel forgalomba is hozták. Világítási célra való felhasználása csak később következett el; jelentősebb üzleti vállalat erre csak a múlt század közepén alakult. Mikor aztán az első sikeres fúrás Titusvillcben megtörtént: megszületett a nyersolajipar. Most már egyik fúrótorony emelkedett a másik mellett, újabb és újabb területek kerülnek a nyersolajkutatás körébe, megkezdődik a csőhálózatok lefektetése s 1870-ben — történelmi dátum — bevonul az iparba Rockefeller. A főcikk persze még mindig a világításra való petróleum; ami benzin mint melléktermék keletkezik, nem fontos — mindaddig, míg az exploziós motor nem jelentkezik a gazdasági életben. Az exploziós motorral kezdődik és nő a petróleum igazi jelentősége; az amerikai vállalatok mind hatalmasabbak lesznek; új nagy vállalatok keletkeznek Európában is, feléje fordul az angol tőke érdeklődése, résztvesz Oroszország fejlődő petróleumiparának megteremtésében — a háború előtt a külföldi befektetések az orosz nyersolajiparban 254 millió aranyrubelt tettek s ebből több mint kétharmad angol —, a világtermelési mennyiségek emelkednek s mikor a nagyháború kitör, az entente-nak ez iparágban komoly szövetségese támadt. Igazi jelentőségre a petróleumipar a háborúban tett szert. Sokszor idézték a háború után a francia megállapítást, hogy a teherautó legyőzte a lokomotívet, vagy Curzon mondását, hogy

a szövetséges és társult hatalmak a nyersolajtenger hullámain jutottak el a győzelemhez, — valóban így volt. A háború előtti esztendőben, 1913-ban, a világ nyersolaj termelése 34 millió tonna volt; a háború utáni esztendőben, 1920-ban már háromszor annyi s attól kezdve átlag évi 10 millió tonnával emelkedik a termelése, míg 1936-ban eléri a 246 millió tonnát. De milyen fantasztikus küzdelmek húzódnak meg ez adatok hátterében. Nagy-Britannia már a háború előtt fölismerte a nyersolaj jelentőségét; az egymással szoros érdekközösségbe jutott angol Shell és holland Koninklyke révén mind jelentősebb petróleumföldek kontrolját szerzi meg s jut mind élesebb ellentétbe a Standard Oil világhatalommal. Deterding világhódító útjáról kötetek beszélnek: területeket szerez Mexikóban, Borneo szigetén — a borneoi nyersolaj szolgáltatja a legborzasztóbb robbanószer anyagát, a toluolt és xylolt —, Mezopotámiában, Szumatra szigetén, Jávában, az Egyesült Államok északi államaiban, Dél-Amerikában, Romániában, Oroszországban, Indiában és Perzsiában és mindenütt a világon, ahol a talaj olajnyomokat mutatott. (A nálunk sikeres fúrásokat végző Eurogasco, Standard-érdekeltség.) Még jobban kiélesedett a küzdelem a különböző érdekeltségek között a tapasztalatok folytán, melyeket a háborúban tettek. A francia érdekek ütköztek az angol érdekekkel Elő-Azsiában, az angol érdekek az orosz érdekekkel Perzsiában, az Amerikai Egyesült Államok érdeke az angol érdekekkel csaknem mindenütt. És minden, ami a nyersolajmezők megszerzése dolgában történik, világtörténelmi esemény. Anglia és Franciaország 1920-ban a sanremói megállapodással az előázsiai petróleumérdekeltségek dolgában próbálnak igazságot tenni; a Standard Oil nem jó szemmel nézi ezt, követelésekkel lép fel, melyek érvényesítése diplomáciai jegyzékváltás útján történik. Az 1921. évi lengyel-francia katonai megállapodást petróleumegyezmény egészíti ki. A szumatrai Djambi-koncessziók ügyében a Standard Oil valósággal ultimátumot intéz a holland kormányhoz. Oroszországban Deterding finanszírozza a különböző ellenforradalmakat nyersolajkompenzáció reményében. Észak-Perzsiában az orosz érdekek szembekerülnek az angol érdekekkel; Oroszország a „népek önrendelkezési joga“ alapján segít megsemmisíteni azokat a szerződéseket, melyeket Perzsia a nyersolajtermelés dolgában még annak idején D.Arcy-val kötött, aki az ebből folyó jogait angol érdekeltségre ruházta át. A génuai konferencia tanácskozó termében a Shell—Royal Dutch-csoport vagy a Standard Oil embereinek ném sokkal volt kisebb szavuk, mint akár Llovd George-nak vagy Walther Rathenaunak. Az 1923. évi lausannei kon-

ferenciának egyik jelentős fejezete volt a Mossul-i nyersolajmezők ügye, melynek elintézése Anglia keleti pozícióját erősíti, lévén, hogy az iráni és iraki nyersolajmezők gazdagságát a szakértők igen nagyra értékelték. A Chaco-háború háttérében Bolívia és Paraguay között a nyersolajkérdés áll. És világtörténelmi esemény a két angolszász birodalom petróleumérdekeltségeinek összebékülése: mintegy záloga a két birodalom közös világpolitikai célkitűzéseinek, szimbóluma az angolszász világ szupremáciájának.

A világ termelése — mondottuk 1936-ban — 246 millió tonna volt. Ennek 59.5%-át az amerikai Egyesült Államok termelték; Dél-Amerika 10 százalékát, Oroszország 11.7 százalékát, a Britbirodalom 11.5 százalékát, Románia 3.8 százalékát, hollandi gyarmatok 2.9 százalékát. A nyersolaj jelenti az autót, a tankot, a motoros hajót, a repülőgépet, a traktort, a mezőgazdasági gépek egész sorát, ipari erőgépeket, igazi hadi felkészültség ma nyersolaj nélkül el nem képzelhető.

így alakul a nyersolaj ügye a világon, így alakul a szén, a vasérc, a fémek ügye s mindazoknak az iparoknak sorsa — az iparok szó helyett a hadi-készültség szót kellene használnunk —, melyek e nyersanyagokon nyugsznak.

A Népszövetség 1937-re összeállította az egyes országok percentuális részesedését a világ nyersanyagtermelésében. Nem érdektelen ideiktatni:

Nyersanyag	Német-ország	Brit birodalom	Franciaország és gyarmatai	Hollandia és gyarmatai	Amerikai Egyesült Államok	Szovjet-oroszország
Kőszén	12.4	24.7	4.4	1.2	34.0	8.5
Nyersolaj		11.5		2.9	59.5	11.7
Vasérc	4.0	12.2	28.6		20.7	18.4
Ólom	4.3	43.0	0.4		19.5	2.1
Réz		12.2			15.9	3.4
Cink	9.3	31.8	0.5		28.4	2.0
Cinn		42.5	1.0	16.8		
Bauxit		5.2	42.6	7.9	12.6	4.8
Nikkel		85.7	9.0		0.2	
Kaucsuk		57.9	2.0	37.4		
Cellulose		19.6	1.5	0.6	21.0	1.3
Káli	59.5					
Pálmaolaj		48.4	12.2	22.0		
Kopra		29.5	1.9	30.5	34.5	

Három birodalom van, melyeknek nyersanyagbázisa úgy feldolgozó iparuk, mint hadi készütségük szempontjából kielégítő: az Amerikai Egyesült Államok, a Britbirodalom és Oroszország. A többi rá van szorulva vagy ezeknek jóakarátára, vagy a maga erejére.

A KÉMIA BELESZÓL. AUTARKIA.

A nyersanyagbázis nélküli országok ellenoffenzíváját ismerjük. Úgy hívják, hogy autarkia és jelenti egy országnak olyan termelési politikára való berendezkedését, mely lehetővé teszi számára, hogy mindazokat a cikkeket, melyeket a külföldről nem tud beszerezni, lehetőleg maga állítsa elő. Ez a törekvés a háború utáni korszakban, hol gyöngébben, hol erőteljesebben állandóan jelentkezett. Jelentkezett közvetlen a háború befejezése után, mikor az igazságtalan békekötések nyomasztó hatása alatt normális kereskedelmi forgalom az egyes országok között nehezen tudott kialakulni s a különböző országokban bekövetkezett pénzügyi zavarok az elzárkózásnak a viszonyok parancsolta politikáját valuta-védelmi szempontból is szándékosá, tervszerűvé alakították. Az autarkia gondolata nem tévesztendő össze a céltudatos és valamely ország gazdasági szerkezetén alapuló iparosítási törekvésekkel, melyek a háború befejezése óta úgyszólván az egész világon jelentkeztek, agrárállamokban, gyarmatokon, domíniumokon stb. s a háború előtt megvolt gyáripari termelés átrétegződését, decentralizálását vonták maguk után. Az orosz kísérlettől eltekintve, mely a maga teoretikus elgondolását egy világbirodalom mérhetetlen nyersanyagkincseire építette fel s mely a gazdasági autarkia-nál is virulensebb szellemi autarkiával zárkózott el a világtól, az autarkia gondolata a húszas évek második felében elhalványult s a gazdasági konjunktúra kedvező esztendői alatt úgyszólván feledésbe ment. Olyannyira, hogy Mussolini is, Hitler is az autarkia gondolatát, mint valamit, ami a világgazdasági érdekekkel össze nem egyeztethető, annakidején a leghatározottabban elutasították. A népszövetségi szankciók alkalmazása Itália ellen, Itáliának közeledése Németországhoz és szembekerülése Angliával, volt az a világpolitikai esemény, mely az autarkia fogalmának újból és igazán tartalmat adott; Németországnak és Itáliának látniuk kellett: nincs más lehetőség számukra, mint az autarkia. Nincs más békeidőben sem, mert nem képesek a külföldi piacokon annyi terméküket elhelyezni,

amennyiből importszükségletüket fedezni tudnák; de különösen nincs háború esetén, ha olyan országokkal kerülnek szembe, melyek gazdaságilag vagy pénzügyileg kontrolálják a világ nyersanyagtermelését, illetőleg tengeri szupremáciájukkal ezek szállítását mindenképen meg tudják akadályozni. Az autarkias törekvések előtt két út áll nyitva: a hazai lehetőségeket erősebb mértékben kihasználni, tehát mocsarak lecsapolásával új meg új területeket nyitni meg a mezőgazdaság számára, erősebb trágyázással felfokozni termelését, e végből fokozni a hadikészültség szempontjából is fontos nitrogéntermelést; a vasércbányászatban rátérni a kisebb vastartalmú kövek kibányászására; a hulladékok gazdaságos kezelését tervszerűen keresztülvinni; a hiányzó fémeket olyanokkal pótolni, melyek éppen rendelkezésre állnak; észszerű beosztással élni azokban a cikkekben, melyekben hiány mutatkozik. Ez az egyik útja az autarkianak; járható út, csak éppen hogy nem valami messze jut az ország, mely erre az útra kényszerül. A másik út a kémiai tudományé: szintetikus úton előállítani azokat a cikkeket, melyek behozatala nehéz, illetőleg háború esetén csaknem lehetetlen. Szintetikus úton előállítani — mint ahogy a tudomány már meg is művelte — a benzint, a kaucsukot, a textilanyagokat, a gyapjút (Németország halból állít elő jóminőségű gyapjút), a gyantát és ami egyéb még a termelésben, főleg pedig a háborús termelésben jelentőséggel bír.

A kémiai tudomány felvonult a nyersanyagimperializmus ellen s nagy hiba volna a szkepticizmus kényelmes karosszékéből nézni végig ezt a felvonulást. A cukorrépa felvonulásának sikerét Napóleon vezérlete alatt ismerjük; az anilinfestékek, a szóda, ammóniák, salétrom, csupa hiteles okmány a tudomány mindenható erejéről. Persze, hogy a termelési költségek kérdése rendkívül fontos; azonban a német vasipar düsseldorfi tanácsülésén utaltak arra, hogy az alumínium kg-jának előállítási költsége nyolcvan év előtt 2400 márka volt, néhány évre rá 300 márka, 1889-ben 50 márka s ma 1 márka. Ha azonban meggondoljuk, hogy az út az 50 márkás ártól a mai egy márkáig több mint harminc esztendőn át tartott, akkor fogalmat alkothatunk magunknak az ilyen degresszív skála kényelmetlenségeiről, amikor egy agyonidegesített s háborúra készülő világ már holnap szeretné óriás raktárakban felhalmozni mindazt az anyagot, ami nélkül hadikészültsége igen tökéletlen marad. Ha ez ma még nem is lehetséges, annyi bizonyos, hogy számos cikk szintetikus úton való előállításának problémája jóval túl van a laboratóriumi kísérletek állapotán s nagyobb mennyiségben való termelésüknek minden előfeltétele biztosítva van.

Friedrich Bergius német kémikus a háború kitörésének esztendejében jelentette be szabadalomra találmányát, mellyel a szén cseppfolyósításával benzint sikerült előállítani. Egyelőre még csak laboratóriumában, de a háború befejezése után, mikor nyilvánvalóvá lett, hogy nyersolaj nélkül egy ország védképessége tökéletlen, viszont Németország, ha a tenger felől blokkolják, nehezen számíthat nyersolajbevételre, — az addig bevált kísérleteket — Bergiusét, Fischerét, Tropesch-ét — nagyüzemi alkalmazásba vették. És ezzel az energiatermelés történetében többször átél forradalmi átalakulásnak új fejezete kezdődik. Az I. G. Farbenindustrie 1926-ban hatalmas üzemet állít fel a barnaszénbányászat közepén szintétikus benzin előállítására s ma már körülbelül 1000 tonna benzint állít elő naponta. Ami tapasztalatot itt szereztek s ami új találmánnyal a német kémiai tudomány a szintétikus előállítás műveletét gazdagította, azt már újabb üzemekben hasznosítják: ezidőszereint egyharmadát a német benzinszükségletnek már otthon állítják elő. (Németország ezenkívül is mindent elkövet motorikus erőszükségeinek kielégítésére: óriási ipari szeszgyárakat helyez üzembe és ezek révén fokozza szesztermelését.) Japán követte a német példát, az északkeleti széntelepeket véve benzintermelése alapjául. Itália Toscanában állított fel egy nagyarányú hidrálótelepet; még Anglia is, ahol nem tartanak attól, hogy háború esetén el lesznek vágva nyersolajbázisuktól, de viszont a hajóúrral takarékoskodni akar, még Anglia is hozzálátott a szintétikus benzin gyártásához és mint a Low Temperature Carbonisation Ltd. vezérigazgatója írja az angol vegyészeti ipar szaklapjában: „Határozott tény, hogy a Low Temperature Carbonisation Ltd. és az Imperial Chemical Industries Ltd. a hidráló eljárás és a mély temperatur eljárás kölcsönös kiegészítésével abban a helyzetben vannak, hogy minden gallon üzemanyagot, melyre a légi flottának háború esetén szüksége van, szállítani tudnak.“ A szintétikus benzin elindult hódító útján; hogy hová jut el, milyen változásokat visz végbe a világ nyersolajellátásán, ma még nehéz megmondani. Egyelőre nem lehet figyelmen kívül hagyni a szükséges befektetések óriási költségeit: francia szakértők becslése szerint 100.000 tonna szintétikus benzin előállítása 50—60 millió pengő befektetést igényel, tehát a háborús szükséglettel félig-meddig számoló befektetések ennek tízszeresét, húszszorosát igénylik, olyan összegeket, melyeknek békeidőben való kamatoztatása lehetetlennek látszik. Nem is szólva arról, hogy a benzin hidrálásához

szükséges szénmennyiségek bányászása nagy munkáslétszámot igényel, ami békeidőben talán nem probléma, háború esetén ijesztő gond.

A szintetikus kanosukkal való kísérletezések szintén a háború előtti időre nyúlnak vissza: II. Vilmos császár német gyártású kanosukból való gumiabroncsot próbál ki, mely azonban átlag 1500 km után felmondja a szolgálatot. Mégis a háborús ínség rászorította a németeket a szintetikus gumi használatára: kitűnő akkumulátorokat állítottak elő keménygumiból a német tengeralattjárók számára, sőt lágygumit is, ha nem is kielégítő eredménnyel. A háború befejeztével a kémiai tudomány passzióval vetette magát rá erre a problémára, mely ma már műszakilag megoldottnak tekinthető. Az amerikai Du Pont-cégnek és az I. G. Farbenindustrie-nek évek hosszú során át tartó kutatásai révén eljutottak a két egyszerű anyaghoz: a szénhez és mészhez, melyeknek genális kombinációja egy a kaucsukkal teljesen egyenlő értékű, sőt sok tekintetben tökéletesebb, mert olajálló, saválló, melegálló anyagot, a „buna“-t (Bu = Butadien, Na= Nátrium), illetőleg Amerikában Du Pont-ék elnevezése szerint a „neoprene“-t, vagy a Thiocol Corporation által előállított „thiokol“-t, Szovjetországban „sowpren“-t, produkál. Termelési költsége egyelőre jóval magasabb, mint a természetes gumié, amit Németország egy 100 százalékos kaucsukvámval egyenlített ki (a vámjövédalom a buna-termelés finanszírozására szolgál), de a tudományos megoldás tökéletessége, s főleg autóguminak való kiváló alkalmatlósága ezt a találmányt az akadémikus megoldás köréből a gyakorlati lehetőségek világába emelte.

De a legátütőbb sikere a kémiának az utolsó emberöltő alatt a műselyem feltalálása volt. Új, soha nem képzelt lehetőségeket hozott ez a textilipar számára, bizonyos mértékben függetlenítést a pamuttermelő országoktól és a jövő fejlődésnek új, beláthatatlan útját. A műselyem háború előtti találmány, de igazi érvényesülése a háború utáni korszakra esik. A világ műselyemtermelése 1913-ban 11 millió kg volt, 1929-ben már 19S millió. Alig tudunk cikket, melynek termelése 1929 után, a krízis esztendeiben ne esett volna — a műselyemé emelkedett — 1930-ban 205 millió kg-ot termelt a világ, 1931-ben 227 millió kg-ot, öt évre rá pedig több mint kétszeresét, 466 millió kg-ot. Erre példát más textilnyersanyagnál nem találunk. A pamuttermelés emelkedése tíz esztendő alatt alig érte el a 16 százalékot; az igazi selyem termelése tíz esztendőn át semmi emelkedést nem mutat, nem változnak lényegesen a len, kender, gyapjú termelési számok (egyedül a lennél van egy 30 százalékos emelkedés): a műselyem termel és tíz esztendő alatt vagy 350

százalékkal emelkedett. Kétségtelen, hogy a gyapjú- és igazi selyem-fogyasztásban való ez a stagnáció a műselyem számlájának terhére írható, sőt valószínű — írja a műselyemről szóló monográfiájában E. Flügge —, hogy ugyanilyen stagnáció vagy visszaesés volna konstatálható a finomabb pamutfajtákban, ha ezeknek külön statisztikájuk volna.

A műselyem feltalálója Comte Hilaire de Chardonnet, aki a nitro-cellulózéból, ebből a veszélyes robbanóanyagból fonásra kitűnően alkalmas fonalakat állított elő. Az eljárások egész során, a rézoxidammóniák-eljáráson, acetat-eljáráson, a viscose-eljáráson keresztül jutott el a műselyem mai kiváló elhelyezkedéséig és segített egy ipart megteremteni, mely úgy az üzemek nagysága, mint műszaki tökéletessége tekintetében az első helyen áll. Az olasz Snia Viscosa, a Vereinigte Glanzstoff-Fabriken szoros érdekközösségben Bembergékkal, a hollandiai Enka, a belga Tubize, a British Celanese, Courtauld, az American Viscose, a többször említett amerikai Du Pont cég, francia, orosz és japán művek. Japán, az igazi selyem hazája, ma 1936. évi 130 millió kg műselyemtermelésével az amerikai Egyesült Államok mellé nyomult, amit az alacsony japáni munkabérek tettek lehetővé, lévén, hogy a műselyem termelési költségeiben a munkabérek több mint 40 százalékot tesznek ki. A műselyemiparba fektetett tőkék nagyságát a világon 200 millió aranyfontra teszik.

A műselyemből az utolsó esztendőben egy nagyjövőjű hajtás sarjadt ki: az ú. n. Stapelfaser. Már a háború folyamán, amikor a gyapjú- és pamut-ínség a német textilipart pótlékok keresésére kényszerítette, a német textilkémia eljutott a Stapelfaserhez, mely ugyanazon nyersanyagból, ugyanolyan vegyi eljárással készül, mint a műselyem, de rövid szálakra szabdalható, hogy így az alaptextilanyaggal azonos karakterű legyen, pamuttal vagy gyapjúval keverve, de tisztán is, alkalmas textilipari nyersanyagot ad. A háború befejezésével megjelentek a német piacon normális feltételek mellett a megszokott textilanyagok és a háborús találmány feledésbe ment, mígnem legutóbb és pedig sokkal tökéletesebb formában a tudomány újra föl nem támasztotta. A tökéletesítés processzusát Németországban is, Itáliában is nagymértékben elősegítették a két ország komoly valuta- és nyersanyagdjai: a Stapelfaser és ennek egy igen kifinomodott fajtája: a vistra, Itáliában a fiocco alkalmasnak bizonyult arra, hogy tisztán vagy pamuttal, lennel, selyemhulladékkal, gyapjúval keverve e cikkeknek importszükségletét csökkentse. Ma már nem kétséges: a vistrának és fiocconak a devizamegtakarításokon messze túlmenő jelentősége van;

számos textilcikket sokkal alkalmasabban, minőségileg megelőbben lehet belőle előállítani, mint akár pamutból, akár gyapjúból. A termelés e cikkben igen jelentősen emelkedett; 1929-ben 3 millió kg-ot tett ki, 1934-ben már elérte a 13 millió kg-ot, 1935-re a 63 millió kg-ot és 1936-ra a termelést körülbelül 141 millió kg-ra becsülik. A termelésből a legnagyobb rész — mintegy 39% Itáliára jut, 32% Németországra, 12% Japánra, 9% Angliára, 3.5% az Egyesült Államokra és 3.5% Franciaországra. A Stapelfaser függetlenítette magát a műselyemtől, a maga életét éli, a maga rendeltetését teljesíti és a fogyasztási számok rendkívüli emelkedése bizonyítja, hogy a textilipar itt egy rendkívül értékes nyersanyaghoz jutott. A fáarak, illetőleg a cellulózeárok emelkedése és a pamutárak esése megművelheti ugyan, hogy a Stapelfasernek mint pamutpótló anyagnak fogyasztása visszaesik, bár a tapasztalatok, melyeket vele különösen a kötszövőiparban tettek, ennek a feltevésnek ellentmondanak, de kétségtelenül megmarad, sőt fejlődni fog fogyasztása annál a minőségénél fogva, mely gyapjú helyettesítésére illetőleg a gyapjúval való keverésre különösen alkalmassá teszi. S a fejlődés nem áll meg: amerikai laboratóriumokból máris új csodatételek híre érkezik: újabb, tökéletesebb, közvetlenebb feldolgozási módja a cellulózeának, finomítási eljárások, bodorítási, gyapjasítási eljárások, nedvességálló minőségének fokozása, sikeres olasz kísérletek híre a kazeinből előállított gyapjúval, az úgynevezett lanitallal: a Stapelfaser nem póttanyag többé, hanem szuverén anyag a textiliparnak.

És ezzel a cellulóze, világgazdasági jelentőség tekintetében, a kőszén és nyersolaj mellé sorakozott. Papír, takarmány, lakkok, celluloid, műselyem, műgyapjú, robbanószerek, vegyi anyagok s mi minden egyéb készül a cellulózeából; a világ termelése e cikkben a századeleji egy millió tonnáról 1935-ben húsz millió tonnára emelkedett s az utolsó két esztendő rendkívül felfokozódott kereslete ezt 22—23 millió tonnára emelhetette. A fa — mint a cellulóze legfőbb anyaga — gazdasági fejlődésének fordulópontjához ért. „Míg azelőtt — mondja egy kiváló német szaklap — a tüzeléstől eltekintve, csaknem kizárólag mechanikai téren érvényesült, mint épületfa és műfa, újabban kémiai értékesítése nyomult előtérbe és mechanikai, kémiai, sőt biológiai felhasználása révén a fa úgyszólván egyetemes nyersanyaggá lépett elő.“ És ez még csak kezdet; de a kezdetnek ebből az ígéretességéből következtethetünk a jövő esztendők fejlődésére, továbbá a faanyag óriási mennyiségére, melyre a fejlődés folyamán majd a világnak szüksége lesz. És ezzel megint egy nyersanyagprobléma kerül első sorba,

mely a védképesség szempontjából is nagy jelentőséggel bír: az erdőbirtok problémája. Az erdőbirtokok megosztása nem olyan egyenlőtlen, mint a széné, vasércé, nyersolajé. Óriási erdőterületek vannak a világ minden részén és ezt céltudatos erdőgazdálkodással, a gyorsan szaporodó trópusi erdőknek a fagazdaságba való beillesztésével, még igen jelentősen fokozni lehet. Ha helyesnek fogadjuk el azt a számítást, hogy egy ország erdőgazdaság szempontjából ellátottnak akkor tekintendő, ha lakosságfejenként 0.3 hektár erdőterülettel bír, akkor megállapíthatjuk, hogy Európában — Finnország, Svédország, Norvégia, európai Oroszország, a balti államok, Jugoszlávia, Ausztria és Bulgária kivételével — kielégítően ellátott ország nincs. A fában gazdag országok 1935-ben 70 millió köbméter fát exportáltak; ebből fűrészelt fa 42 millió m³ volt, 9.3 millió m³ papírgyártásra való fa, 5.5 millió m³ gömbfa, 4.2 millió m³ talpfa. (A műselyemgyártás anyaga a papírgyári fában foglaltatik.) A cellulóztermelés adatai természetesen nem igazodnak teljesen az erdőgazdaság kiterjedéséhez, így például Németországnak, ahol a fejenkénti megművelt erdőterület mindössze 0.2 hektárt tesz, nagyobb a cellulóztermelése, mint Finnországnak 7.6 hektár fejenkénti erdőterülettel, s Európában Svédország után a második helyen áll. A világ vezető államai a cellulózgyártás terén termelési mennyiségeik sorrendjében: az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Svédország, Németország, Finnország, azután Norvégia és Oroszország, a többi messze ezek után jön.

A fa a cellulózen keresztül már ma is tárgya a világhatalmi versengésnek. S ha nem is igaz az, amit ma Anglia hatalmas pozíciójának illusztrálásául emlegetnek, hogy az angol tőke elindult a cellulózeipar meghódítására, annyi bizonyos, hogy a kontrol törekvések jelei máris láthatók, a cellulóze jelentőségét máris túlságosan a katonai felkészültség szempontjából kezdik elbírálni és vezérkarok és intelligence-service-ek fiókjaiban már kész tervek vannak arra, hogy mi lesz e cikk szerepe a jövő háborúban és hogyan biztosíthatnak majd erre kizárólagos jogokat — a nyersanyag-imperializmus szellemének megfelelően — azok a hatalmak, kiknek ez módjukban áll.

KERESKEDELMI POLITIKA ÉS BEFEJEZÉS.

A háború utáni korszak kereskedelempolitikájáról terjedelmes tanulmányt lehetne írni. Kezdhethők a trianoni szerződés 205. szakaszában foglalt rendelkezéssel, mely megengedi, hogy Magyarország, Ausztria és

Csehország egymással öt évre preferenciát biztosító kereskedelmi szerződést köthessenek. Folytathatnék azzal, hogy hogyan alakult e rendelkezés szellemével teljesen ellentétben a Duna-medence országainak, de más országoknak is a kereskedelempolitikája, hogyan zárták ki a legyőzött országokat és hogyan zárkóztak el ezek maguk is a világforgalomban való beilleszkedésétől és hogyan próbálták meg önálló gazdasági berendezéssel megteremteni mindazokat a lehetőségeket, melyektől a világgazdasági forgalomból való kirekesztésük őket megfosztotta. A nemzetközi konferenciák — a bruxellesi, a portorosei, a génuai, az 1927. évi genfi —, magának a Népszövetségnek egy egész sor ankétje, valójában kísérlet a világgazdaság szétdarabolt egységének helyreállítására, anélkül azonban, hogy e konferenciákon elhangzott felszólalások, hozott határozatok lényegesebb javulást tudtak volna előidézni. A huszas évek közepén — inkább az egyes országok pénzügyi helyzetének megszilárdulásával, mintsem az említett tanácskozások folyamányaképp — megszűnt a behozatali és kiviteli tilalmak korszaka és valamelyes enyhülés volt konstatalható kereskedelempolitikai téren, mely lehetővé is tette, hogy az egyes országok között a kereskedelmi kapcsolatok kedvezőbben alakuljanak. De persze még mindig nem a kereskedelempolitika által a háború előtt vallott elvek életbehívásával, a világforgalmat egészséges egységbe fogó legtöbb kedvezmény rendszerének visszaállításával, hanem a külön érdekek féltékeny istápolásával, átfogóbb koncepció és előrelátás nélkül. Az 1931. év őszén kitört világgazdasági válság a fejlődésnek ezt a gyöngye vonalát is megszagatta; a közép- és keleteurópai államok, de délamerikai államok is, kénytelenek voltak éppen a válság pusztításaival szemben való védekezéskép, az ellenőrzött devizagazdálkodást és a velejáró kereskedelempolitikai megkötöttségeket életbeléptetni, a kontingensek, magán és állami kompenzációk, és klíringek szépen kitenyészített rendszerével. Anglia a krízisre másképp reagált: az ottawai megállapodásban 1932-ben Anglia nagy kereskedelempolitikai egységbe fogta össze a brit világbirodalmat; ez a döntő tény aztán jelentős gazdasági eltolódásokat eredményezett magán a birodalmon belül, de elváltozásokat azoknak az államoknak a termelésében is, amelyek azelőtt egyenlő feltételek mellett jelenhettek meg a brit birodalom országaiban. Ami példát ebben Anglia egy nagy fogyasztási területnek egységesebb kereskedelempolitikai koncepcióban való összefogásáról adott, az bizonyos mértékben követésre talált az északi országokban — Svédország és Norvégia, Dánia, Hollandia, Belgium és Finnország próbálták meg régebbi

kísérletek felújításaképen is, gazdasági érdekeiket egy szorosabb kereskedelempolitikai kapcsolatban összefogni, anélkül azonban, hogy a formális megállapodásokon lényegesen túljutottak volna. A német, de főleg angol viszonylatban fennálló nagy kereskedelempolitikai érdekeik kerültek szembe ezzel az északi koncepcióval, melynek értéke így meglehetősen kérdéses maradt. Erősen zavarták a rendes kereskedelempolitikai viszonyok helyreállítását azok a különböző diplomáciai tervezgetések, melyekkel a nagyhatalmak a Duna-medence országainak valamely gazdasági egységbe való összefogását kísérelték meg, kisebb tekintettel a dunamelléki országok érdekére, mintsem önnön hatalmi pozíciójuk kiépítésére. Ismerjük e kísérleteknek sorsfordulásait: Benes tervét, Tardieu tervét, Mussolini tervét, melyek eredetileg mind csak egy pontban találkoztak, a német befolyás kiszorítására irányuló törekvésben, egyébként azonban egymásnak meglehetősen ellentmondottak. Ismerjük a dunai államok agrártermékeik kedvezőbb értékesítését célzó autonóm törekvéseit, a politikai cselvetéseket, melyek minden ilyen közös megnyilatkozás útját szegték. Itália, Magyarország és Ausztria preferenciális megállapodását az úgynevezett Brocchi-rendszer alapján, a római protokollumok eljövételét, melyek lehetővé tették szorosabb gazdasági kapcsolatoknak kialakítását Itália, Magyarország és Ausztria között s végül e kapcsolatoknak szükségképpen bekövetkezett meglazulását.

Most elvonultatva szemünk előtt mindazokat a kereskedelempolitikai vonatkozású eseményeket, melyek e húsz esztendő tartózkodtak, megállapíthatjuk, hogy — hiába volt minden kísérletezés, semmi sem sikerült, semmiféle kereskedelempolitikai rend az egyes országok között nem állott helyre, sőt mintha az egyes országok végkép letettek volna arról, hogy kölcsönös kereskedelmi kapcsolataik valaha is szabályszerűen alakuljanak. Ahol a követelőző jelentkező gazdasági érdekek valami természetes elgondolásra tudták volna szorítani a hatalmakat, ott robbantóan közbeszólt a politikai érdek: ahol a politikai szempontokon erőt venni próbáltak — lásd 1933. évi londoni konferencia — ott a gazdasági féltékenység akadályozta meg a nagyobbvonalú koncepciók kialakulását, mindig a maguk előtt is titkolt hátsó gondolattal, hogy minek segíteni a másik ország baján, mikor ez gazdasági helyzetének javulását nyilván katonai készültségének jobb kihasználására fogja fordítani. Teljessé tette a zavart az abesszíniái intermezzo: jött a szankciók politikája, mely maga is megcsúfolása volt a természetes viszonyokat kereső minden józan kereskedelempolitikának s jött átcsoportosítása a világhatalmi alakulatoknak: „blokkok és tengelyek“ irá-

nyában és a kereskedelempolitikának teljes alárendelése világhatalmi törekvések szempontjai alá. Ami azóta a kereskedelempolitika terén történik, az semmi egyéb, mint adequat kifejezése annak a most már nyíltan vallott elvnek, hogy a gazdaságpolitika legfőbb rendeltetése az ország katonai felkészültségét szolgálja. Persze — mint már mondtuk is — az autarkias törekvéseknél egyéb okok is közrejátszottak, így nevezetesen a súlyos gazdasági krízis; azokban az országokban, melyek külföldi fizetéseiket beszüntették, vagy ahol fennforgóit a veszélye annak, hogy a fizetési mérleg passzívumát — arany híjján, külföldi követelések és kölcsönlehetőségek híjján — kiegyenlíteni nem lesznek képesek, a külkereskedelmi forgalom megszűnt a magángazdaság szabad területe lenni; az államhatalom irányító, sőt parancsoló tevékenységgel rendezte, hogy mit, mennyit, hova, milyen feltételekkel szabad kivinni és a kivitel ellenében támadt követeléseket milyen cikkek bevásárlására szabad használni. Az autarkia és az ezt szolgáló kereskedelmi politika azonban nem egy tudományosan végiggondolt doktrína kifejezése, hanem a könyörtelen kényszer, a dura necessitas szülötte. Az autarkia, a tervgazdálkodás, melyre így egyes országok rákényszerültek, rendes külpolitikai viszonyok mellett, a béke légkörében, átmeneti jelenségek volnának: az önmegtartóztatás, a koplalás gazdaságpolitikája, a korlátozott behozatal és prémiumokkal támogatott kivitel (a pénzérték szándékos vagy akaratlan leszállítása szintén prémium, legalább is átmenetileg) a külföldi tartozásoknak a hitelező országok pénzének devalvációja révén bekövetkezett lecsökkenése, végül a tartozások visszafizetése dolgában kötött kedvező megállapodások, megművelték volna azt, hogy az adós országok mérlege kedvezően alakulván, a külföldi hitelforrások újra megnyíljanak és az autarkianak költséges kísérletei helyett újra a normális kereskedelmi kapcsolatok korszaka következett volna el. Tudjuk, a viszonyok nem így alakultak, és pedig azért nem, mert a háború utáni korszak gazdaságpolitikája fölött könyörtelenül érvényesítette hatalmát a bellicizmus szelleme — hogy W. Röpke kifejezésével éljünk — se szellem nem tűr meg másfajta gondolkodást és gondoskodást, mint amelyik egy ország védképességének felfokozását és a háború idején való ellátottságát jelenti. Vagyis, ha a nyersanyag nélküli országok devizahelyzete kedvezőbbben is alakulna, nem mondhatnának, nem is mondanának le azokról az autarkikus kísérletekről, melyek segítségével hazai nyersanyagtermelésüket fokozni tudják. Ha devizahelyzetük kedvezőbb volna, talán nagyobb nyersanyag-tartalékot gyűjtenének külföldi beszerzések segítségével, de a háborús

blokádtól való féltükben mindent elkövetnének, hogy amely nyersanyagoktól őket a blokád elzárhatja, annak lehető termelésére már most berendezkedjenek.

A közgazdasági szempontoknak politikai célok alá való teljes alárendelése — az államrezón abszolutizmusának feltámadása úgy a demokráciákban, mint az autokráciákban, adja meg igazi megkülönböztető jegyét a háború utáni korszak termelésének. Az államrezón legfőbb parancsa pedig a katonai felkészülés lehető teljessége. Meddő dolog volna s nem is a mi feladatunk, arról vitatkozni, hogy ez rendben van-e így? Nem volna-e elképzelhető a termelés békeelvének visszaállítása? Mi csak azt tudjuk — egy pillantást vetve valamelyik napilap hasábjaira, hogy Voltaire Panglossának leibnizi tételét a lehető legjobb világról, le meilleur des mondes possibles — a mának eseményeivel sikeresebben lehetne megcáfolni, mint Voltaire idején. A nagyháború óta elmúlt húsz békeesztendő alatt nyolc háború volt a világ különböző részein: halottjaik számát katonai írók négy-öt millióra becsülik. E pillanatban, mikor e befejezősorokat írjuk, a Japánok elfoglalták Észak-Kínát, Sanghajt és még néhány kínai tartományt és 500.000 vagy 600.000, vagy 700.000 ember pusztulása árán szereztek maguknak pamutbázist, ércbázist és istentudja, milyen fémkincseket. A spanyol háború még egyre tart. Rómában Itália, Németország és Japán aláírták az anti-komintern megegyezést, melyet nemcsak Oroszország érzi maga ellen irányúinak, hanem Nagy-Britannia is. A földközitengeri megállapodás lehetőségei elhomályosulnak. Palesztinában arabok és zsidók gyilkolják egymást; az angol uralom ellen Ázsiában állandó agitáció folyik. Az északafrikai gyarmatokon lázadások vannak, melyeket Franciaország véresen letör. A Duna-medencéjének államai megegyezésről tárgyalnak, abban a biztos tudatban, hogy ebből semmi sem lesz. Vájjon folytassuk-e? Nem azt kell-e mondanunk, hogy így állván a dolgok, tulajdonképpen nincs is más lehetősége a közgazdaságnak, mint amire e húsz esztendőben beállították. Hogy is mondja Vörösmarty Mihály egyik legmegrázóbb versében, „Az emberek“-ben?

*Mi dús a föld s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt,
És mégis szerte dül az ínség
S rút szolgaság nyomaszt.*

*így kell-e lenni? vagy ha nem,
Mért oly idős e gyötrelmem?
Mi a kevés? erő vagy erény?
Nincsen remény.*

És vájjon feleljünk-e e kétségbeesett költői kérdésre azzal, amivel ő felelt:

*Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!*